

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: Η ‘πράσινη’ ισχύς της Ευρωπαϊκής Ένωσης

**Η συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις πολυμερείς διαπραγματεύσεις για την
κλιματική αλλαγή**

Όνομα: Αγλαΐα Αργυροπούλου

A.M.: 1215M037

Επιβλέπων Καθηγητής: Δημήτρης Χρυσόχου

Νοέμβριος, 2016

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα Καθηγητή κ. Δημήτρη Χρυσόχου για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του, για τις πολύ σημαντικές παρατηρήσεις και σχόλιά του και τη συνολική του στήριξη κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Περίληψη

Οι επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής έχουν άμεσο αντίκτυπο στον άνθρωπο και το περιβάλλον στο οποίο ζει και μπορούν να προκαλέσουν οικονομικά προβλήματα, νέα κύματα μεταναστευτικών ροών, ακόμα και διεθνείς συγκρούσεις. Κατά συνέπεια, καθίσταται αναπόφευκτη η ενασχόληση της διεθνούς κοινότητας με το φλέγον ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, με στόχο την εξεύρεση αποτελεσματικών λύσεων στο γενικότερο ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος αλλά και στα επιμέρους προβλήματα που το απαρτίζουν. Σε αυτό το πλαίσιο έχει καθιερωθεί ως προτεραιότητα της διεθνούς δράσης η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της στην ανθρώπινη κοινωνία και το περιβάλλον, ιδίως μέσα στο πλαίσιο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, που αποτελεί ουσιαστικά τη βάση για τη διαμόρφωση και ανάπτυξη της διεθνούς κλιματικής δράσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως μια σύνθετη πολιτική οντότητα με διακυβερνητικές και υπερεθνικές δομές συμβάλλει καταλυτικά στις διεθνείς προσπάθειες για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, τόσο μέσω της μονομερούς της δράσης όσο και μέσω της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής διάστασης στις εξωτερικές της σχέσεις. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται ο τρόπος αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο των ΗΕ και η συμβολή της ΕΕ στις διεθνείς προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή με κύριο στόχο την ανάδειξη της σημασίας των θεμελιωδών αρχών και αξιών της ΕΕ στη διαμόρφωση των πολιτικών της αλλά και στην επίδρασή τους στη διεθνή πολιτική και τις διεθνείς εξελίξεις και η εξέταση της θεωρητικής προσέγγισης που επισημαίνει ότι αυτές οι αρχές και αξίες όχι μόνο διέπουν τη φύση και τη λειτουργία της ΕΕ, αλλά καθορίζουν και την εξωτερική της δράση.

Λέξεις-Κλειδιά

Ευρωπαϊκή Ένωση – Κανονιστική Ισχύς – Manners – πράσινη ισχύς – Κλιματική Αλλαγή – ΟΗΕ – Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή – Συμφωνία των Παρισίων

Abstract

The European Union is a complex political entity with intergovernmental and supranational aspects and contributes significantly in the efforts to fight global climate change, through its unilateral actions as well as through the mainstreaming of environmental elements in its external relations. This paper examines the EU's contribution in these efforts within the UN framework in order to highlight the significance of the EU's fundamental principles and values in the formation of its policies and their impact in international politics.

Keywords

European Union - Normative Power – Manners - green power - Climate Change – United Nations - UNFCCC - Paris agreement

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες.....	7
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	8

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η θεωρητική προσέγγιση της κανονιστικής ισχύος

1.1. Η αγγλική σχολή των διεθνών σχέσεων και το παράδειγμα της ΕΕ.....	11
1.2. Η κανονιστική ισχύς της ΕΕ.....	12
1.2.1. Η ‘κανονιστική’ διαφορετικότητα της ΕΕ.....	12
1.2.2. Η κανονιστική βάση της ΕΕ.....	13
α. Οι θεμελιώδεις αρχές της ΕΕ ως νόρμες και το περιεχόμενό τους.....	13
β. Η διάχυση των νορμών.....	15
1.3. Η ‘πράσινη ισχύς’ της ΕΕ.....	15
1.3.1. Η ‘πράσινη’ κανονιστική ισχύς της ΕΕ.....	15
1.3.2. Η Πράσινη Κανονιστική Ισχύς της ΕΕ και το διεθνές κλιματικό καθεστώς.....	16

ΜΕΡΟΣ Β΄

Το διεθνές περιβαλλοντικό καθεστώς στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών

2.1. Η ανάληψη δράσης της διεθνούς κοινότητας για τα περιβαλλοντικά προβλήματα.....	18
2.2. Η διαμόρφωση του διεθνούς περιβαλλοντικού καθεστώτος.....	18
2.2.1. Σημαντικές Διασκέψεις και η συμβολή τους στην εξέλιξη του διεθνούς κλιματικού καθεστώτος.....	19
2.2.2. Η Διάσκεψη στο Παρίσι.....	25

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Ο ρόλος της ΕΕ στις διεθνείς πολυμερείς διαπραγματεύσεις

3.1. ΕΕ και περιβάλλον.....	29
3.1.1. Η περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ.....	29
α. Η νομική βάση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής και η αρμοδιότητα της ΕΕ.....	29
β. Αρμοδιότητα της ΕΕ για τη σύναψη διεθνών συμφωνιών.....	30
γ. Η πολυεπίπεδη περιβαλλοντική διακυβέρνηση.....	31
3.1.2. Οι βασικές αρχές της ΕΕ στην πολιτική περιβάλλοντος.....	32
3.2. Τα εργαλεία πολιτικής της ΕΕ για το Περιβάλλον.....	33
4.1. Ο ρόλος της ΕΕ στις πολυμερείς διαπραγματεύσεις.....	36
4.1.1. Ο ‘ηγετικός’ ρόλος της ΕΕ.....	36
4.1.2. Ηγεσία: Τύποι και χαρακτηριστικά.....	37
4.2. Ο ρόλος της ΕΕ στη Συμφωνία των Παρισίων.....	40
α. Οι στόχοι της ΕΕ στις διαπραγματεύσεις.....	40
β. Τα μέσα και η επίδραση της ΕΕ στις πολυμερείς κλιματικές διαπραγματεύσεις.....	42
Αποτίμηση.....	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ - ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	56

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΤΟ	Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί
ΔΚ	Διάσκεψη Κοπεγχάγης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΚΕΠΠΑ	Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας της ΕΕ
ΛΑΧ	Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες
ΜΝΚ	Μικρά Νησιωτικά Κράτη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΠΚ	Πρωτόκολλο του Κυότο
ΣΠΗΕ	Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΚ	Συμφωνία της Κοπεγχάγης
ΣΠ	Συμφωνία των Παρισίων

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τα περιβαλλοντικά ζητήματα βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της επιστημονικής κοινότητας, της κοινωνίας αλλά και της διεθνούς πολιτικής, ιδίως λόγω του γεγονότος ότι οι επιπτώσεις τους λαμβάνουν μεγάλες και πολυποικίλες διαστάσεις σε όλες τις περιοχές του πλανήτη. Ο πολύπλοκος και παγκόσμιος χαρακτήρας των περιβαλλοντικών προβλημάτων συνεπάγεται την αναγκαιότητα ανάπτυξης της διεθνούς συνεργασίας και δράσης για την αντιμετώπισή τους. Μια πτυχή των σύγχρονων διεθνών περιβαλλοντικών προκλήσεων αποτελεί το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, το οποίο επιδρά και διαπλέκεται με άλλα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η ρύπανση και η εξάντληση των φυσικών πόρων. Η κλιματική αλλαγή, η οποία ορίζεται ως ‘μια μεταβολή του κλίματος που αποδίδεται άμεσα ή έμμεσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα και που μεταβάλλει τη σύνθεση της παγκόσμιας ατμόσφαιρας και επιπροσθέτως της φυσικής κλιματικής ποικιλομορφίας που παρατηρείται σε συγκρίσιμες χρονικές περιόδους’¹, συνδέεται κυρίως με το φαινόμενο του θερμοκηπίου, το οποίο αποτελεί ‘μια φυσική γεωφυσική διαδικασία, μέρος της ιστορίας της Γης για χιλιετίες’². Το φαινόμενο του θερμοκηπίου³ είναι η διαδικασία συγκράτησης της θερμότητας στη γήινη ατμόσφαιρα μέσω των ατμοσφαιρικών αερίων που εκλύονται στο γήινο περιβάλλον, με αποτέλεσμα τη διατήρηση της μέσης θερμοκρασίας της Γης σε επίπεδα που να επιτρέπουν την ύπαρξη ζωής σε αυτή. Η αύξηση των εκπομπών τέτοιων ατμοσφαιρικών αερίων στην ατμόσφαιρα από ανθρωπογενείς δραστηριότητες συμβάλει αρνητικά στην αύξηση της μέσης θερμοκρασίας της γης, γεγονός από το οποίο πηγάζει μια σειρά περιβαλλοντικών προβλημάτων όπως το λιώσιμο των αρκτικών πάγων, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας και η αύξηση των ακραίων καιρικών φαινομένων, όπως η βροχοπτώσεις, οι ξηρασίες, οι καύσωνες και οι τυφώνες.⁴ Οι επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής έχουν άμεσο αντίκτυπο στον άνθρωπο και το περιβάλλον στο οποίο ζει και μπορούν να προκαλέσουν οικονομικά προβλήματα, νέα κύματα μεταναστευτικών ροών, ακόμα και

¹ ΟΗΕ www.un.org Ορισμός στη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή - UNFCCC: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

² Mintzer, I. M. και Leonard J. A., *Visions of a Changing World*, στο . Irving M. Mintzer και J. A. Leonard (επιμ.) *Negotiating Climate Change The Inside Story of the Rio Convention*, Cambridge University Press and Stockholm Environment Institute, 1994, σελ. 5

³ Mitchell J.F. B., *The ‘Greenhouse’ Effect and Climate Change*, *Reviews of Geophysics*, 27, (1) February 1989, σελ. 115

⁴ Παγκόσμια Κλιματική Αλλαγή και επιπτώσεις στο: NASA: <http://climate.nasa.gov/effects/>

διεθνείς συγκρούσεις.⁵ Κατά συνέπεια, καθίσταται αναπόφευκτη η ενασχόληση της διεθνούς κοινότητας με το φλέγον αυτό ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, με στόχο την εξεύρεση αποτελεσματικών λύσεων στο γενικότερο ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος αλλά και στα επιμέρους προβλήματα που το απαρτίζουν.

Σε αυτό το πλαίσιο έχει καθιερωθεί ως προτεραιότητα της διεθνούς δράσης η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της στην ανθρώπινη κοινωνία και το περιβάλλον, ιδίως μέσα στο πλαίσιο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, που αποτελεί ουσιαστικά τη βάση για τη διαμόρφωση και ανάπτυξη της διεθνούς κλιματικής δράσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως μια σύνθετη πολιτική οντότητα με διακυβερνητικές και υπερεθνικές δομές, συμβάλλει καταλυτικά στις διεθνείς προσπάθειες για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, τόσο μέσω της μονομερούς δράσης όσο και μέσω της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής διάστασης στις εξωτερικές της σχέσεις. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην εξέταση της διεθνούς δράσης της ΕΕ στο διεθνές καθεστώς για την κλιματική αλλαγή, με στόχο την διερεύνηση του τρόπου και των μέσων που επηρεάζει το καθεστώς αυτό. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται η ολοένα αυξανόμενη παρουσία της ΕΕ στη διεθνή πολιτική, η οποία έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για τη διερεύνηση της διεθνούς ταυτότητας της ΕΕ, το ρόλο της στις διεθνείς σχέσεις και την επίδρασή της στις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις. Ο χαρακτήρας της διεθνούς ταυτότητας της ΕΕ εντοπίζεται και αναλύεται λεπτομερώς μέσα από την εξέταση της εξωτερικής διάστασης της πολιτικής και δράσης της ΕΕ, επιτρέποντας έτσι την εξαγωγή συγκεκριμένων πορισμάτων για το ρόλο της στη διεθνή πολιτική αλλά και για την ίδια την υπόστασή της εν γένει. Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της δράσης της ΕΕ στο πλαίσιο διεθνούς κλιματικού καθεστώτος, όπως διαμορφώνεται από τις διεργασίες του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων για τη διεθνή ταυτότητα της ΕΕ, η οποία ολοκληρώνει τη θέαση της ιδιόμορφης ευρωπαϊκής οντότητας ως πολιτικού δρώντα. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται ο τρόπος αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο των ΗΕ και η συμβολή της ΕΕ στις διεθνείς προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή με κύριο στόχο την ανάδειξη της σημασίας των θεμελιωδών αρχών και αξιών της ΕΕ στη διαμόρφωση των πολιτικών της αλλά και στην επίδρασή τους στη διεθνή πολιτική και τις διεθνείς εξελίξεις και αναλύεται η θεωρητική προσέγγιση που επισημαίνει ότι αυτές οι

⁵ Mintzer, I. M. και Leonard J. A., *Visions of a Changing World*, στο *Negotiating Climate Change*, 1994, σελ. 10

αρχές και αξίες όχι μόνο διέπουν τη φύση και τη λειτουργία της ΕΕ, αλλά καθορίζουν και την εξωτερική της δράση.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η θεωρητική προσέγγιση της κανονιστικής ισχύος

1.1. Η Αγγλική Σχολή των διεθνών σχέσεων και το παράδειγμα της ΕΕ

Η Αγγλική Σχολή ή θεωρία της διεθνούς κοινωνίας αποτελεί μια διακριτή θεωρητική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων που τοποθετείται ανάμεσα στον κλασικό ρεαλισμό και τον κλασικό φιλελευθερισμό και διαπνέεται από την ιδέα του συνδυασμού των τριών βασικών απόψεων στις Διεθνείς Σχέσεις, του ρεαλισμού, του ορθολογισμού και του επαναστατισμού.⁶ Στον πυρήνα της προσέγγισης της Διεθνούς Κοινωνίας βρίσκονται τα κράτη και η κοινωνία των κρατών η οποία χαρακτηρίζεται από την απουσία ανώτερης ιεραρχικής εξουσίας (ρεαλιστική αντίληψη), αλλά αποδέχεται και την ύπαρξη των κοινών ενδιαφερόντων, των κανόνων και θεσμών και οργανισμών που δημιουργούν τα κράτη (φιλελεύθερη αντίληψη). Σύμφωνα με τη λογική της αγγλικής σχολής, υπάρχουν τρεις διαστάσεις διεθνούς πολιτικής, το διεθνές σύστημα, που συνδέεται με τον ανταγωνισμό ισχύος μεταξύ των κρατών, η διεθνής κοινωνία που αφορά τη θεσμοποίηση των κοινών συμφερόντων των κρατών και η παγκόσμια κοινωνία που επικεντρώνεται στο ρόλο των μη κρατικών οντοτήτων στις διεθνείς σχέσεις.⁷

Στο πλαίσιο της θεωρίας της διεθνούς κοινωνίας, εξετάζεται η ΕΕ και ο διεθνής ρόλος της. Ο Duchêne το 1972 χαρακτήρισε την ΕΕ ως πολιτική ισχύ με ευρεία οικονομική δύναμη και σχετικά μικρή στρατιωτική δύναμη. Για τον ορισμό της πολιτικής ισχύος αναφέρεται στην οικονομική ισχύ για την επίτευξη εθνικών στόχων, στα πρωτεία της διπλωματίας για την επίλυση εθνικών προβλημάτων και στη βούληση χρήσης νομικά δεσμευτικών υπερεθνικών θεσμών για την επίλυση διεθνών προβλημάτων.⁸ Ο Bull επέκρινε τη ιδέα αυτή της πολιτικής ισχύος της ΕΕ ως αναποτελεσματική και επεσήμανε την ανεπάρκειά της όσον αφορά τη στρατιωτική ισχύ, η οποία παίζει καθοριστικό ρόλο για την άσκηση επιρροής στη διεθνή πολιτική.⁹ Με στόχο την κατανόηση του διεθνούς ρόλου της ΕΕ, ο Manners προτείνει την εξέταση της διεθνούς ταυτότητας της ΕΕ ως κανονιστικής ισχύος, προτείνοντας τη μετατόπιση της θεωρητικής συζήτησης από το δίπολο πολιτικής και στρατιωτικής ισχύος, έννοιες που συνδέονται με την κλασική βεστυφαιανή κρατική υπόσταση σε μία διαφορετική προσέγγιση

⁶ Wight, M., *International Theory The Three Traditions*, Oxford: Clarendon Press, 1991, όπως παρατίθεται στο Jackson R. και Sorensen, G., *Θεωρία και Μεθοδολογία διεθνών Σχέσεων Η σύγχρονη συζήτηση*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 221-224

⁷ Για λεπτομερέστερη ανάλυση της θεωρίας της διεθνούς κοινωνίας βλ. Bull, H., *Η Άναρχη Κοινωνία Μελέτη της Τάξης στην παγκόσμια κοινωνία*, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2001

⁸ Manners, I., Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?, *Journal of Common Market Studies*, Volume 40 (2), 2002, σελ. 235

⁹ Ibid, σελ. 235

με κεντρικό άξονα τη δύναμη και επιρροή των ιδεών, υποστηρίζοντας ότι αυτή μπορεί να ανταποκριθεί καλύτερα στην ανάλυση της διεθνούς ταυτότητας μίας υπερεθνικής οντότητας με κρατικά χαρακτηριστικά.¹⁰

1.2. Η κανονιστική ισχύς της ΕΕ

Εκκινώντας από την θεωρητική αντιπαράθεση μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής ισχύος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως διατυπώθηκε από τους Duchêne και Bull αντίστοιχα, ο Ian Manners επιλέγει την ανάλυση της ισχύος της ΕΕ σε μία διαφορετική βάση, χρησιμοποιώντας την έννοια της κανονιστικής ισχύος, η οποία συνδέεται με τη «διαμόρφωση της αντίληψης του ‘κανονικού’, του ‘φυσιολογικού’, ‘με τη διάδοση προτύπων, που εμπίπτουν, κατά τον Lenz¹¹, «στον ‘ιδεατικό’ ιστό της έννομης (και έλλογης) συμπεριφοράς» – με όρους Rummel¹², «στην ηθική πειθώ, στο ‘καλό παράδειγμα’, στην ανεπιφύλακτη παροχή βοήθειας, υποβαθμίζοντας τη σημασία των ιδεολογικών και πολιτισμικών συγκρούσεων, και την προβολή ισχύος»¹³.

1.2.1. Η ‘κανονιστική’ διαφορετικότητα της ΕΕ

Η συγκρότηση της ΕΕ είναι απόρροια μίας σύνθεσης και αλληλεπίδρασης παραγόντων με κύριους άξονες την καταλυτική επίδραση των δύο παγκοσμίων πολέμων η οποία καλλιέργησε στους ευρωπαϊκούς λαούς την ανάγκη για διαφύλαξη της ειρήνης και της ελευθερίας, την εξέλιξή της σε έναν υβριδικό τύπο διακυβέρνησης με υπερεθνικά και διακυβερνητικά στοιχεία, που προσιδιάζει περισσότερο σε μία πολιτειακή μορφή και την ιδιαίτερη και βασισμένη σε συνθήκες έννομη τάξη της, η οποία με τη σειρά της στηρίζεται στις κοινές θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας, του σεβασμού των κανόνων δικαίου, της κοινωνικής δικαιοσύνης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ των κρατών μελών της.¹⁴ Τα στοιχεία αυτά κατά τον Manners οδήγησαν στην ενσωμάτωση αυτών των παγκόσμιας εμβέλειας νορμών στις σχέσεις της ΕΕ με τα κράτη μέλη της αλλά και με τον υπόλοιπο κόσμο, δεδομένου ότι αποτελούν πλέον και τη βάση της διαμόρφωσης της εξωτερικής και αναπτυξιακής πολιτικής της. Η ιδιότυπη μορφή και δομή της ΕΕ είναι, σύμφωνα με τον ίδιο, το στοιχείο που τη

¹⁰ Ibid, σελ. 238

¹¹ Lenz, T., ‘EU Normative Power and Regionalism: Ideational diffusion and its limits’, στο Nikolaidis και Whitman (επιμ.), Αφιέρωμα: Normative Power Europe’, *Cooperation and Conflict*, σελ. 211-228, όπως παρατίθεται στο Χρυσόχοου Δ.Ν., *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης – Μια διαλεκτική συναρμογή*, 2^η Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2015, σελ. 212-213

¹² Rummel, R., ‘Speaking with One Voice – and Beyond’, στο A. Pijpers (επιμ.), *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988, σελ. 130, όπως παρατίθεται στο Χρυσόχοου, *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, 2015, σελ. 213

¹³ Χρυσόχοου, *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, 2015, σελ. 213

¹⁴ Manners, I., Normative Power Europe: A Contradiction in Terms, σελ. 240-242

διαφοροποιεί από τις άλλες πολιτικές οντότητες και ουσιαστικά την ωθεί να δρα με συγκεκριμένο τρόπο στις εξωτερικές της σχέσεις. Σε αντίθεση με τη θεωρητική άποψη ότι η ΕΕ πρέπει να αναπτύξει ανάλογη ισχύ για τη διάχυση στον υπόλοιπο κόσμο των ιδεών και αρχών που η ίδια πρεσβεύει, ο Manners υποστηρίζει πως η διαφορετικότητα της είναι το στοιχείο που προκαλεί τη διαμόρφωση του τρόπου δράσης της, αλλά και που υπαγορεύει την τη δράση της με αυτόν τον τρόπο.

1.2.2. Η κανονιστική βάση της ΕΕ

α. Οι θεμελιώδεις αρχές της ΕΕ ως νόρμες και το περιεχόμενό τους

Ο πυρήνας των νομών που αποτελεί το κοινοτικό και πολιτικό κερτημένο της ΕΕ αποτελείται από πέντε θεμελιώδεις αρχές/νόρμες: την *ειρήνη*, την *ελευθερία*, τους *κανόνες δικαίου* και το *σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών*, ενώ επιπλέον παρατηρείται και ο εντοπισμός ορισμένων ‘ήσσονος’ εμβέλειας αρχών στη συνταγματική δομή και πρακτική της ΕΕ, όπως η *κοινωνική αλληλεγγύη*, η *καταπολέμηση των διακρίσεων*, η *βιώσιμη ανάπτυξη* και η *χρηστή διακυβέρνηση*.¹⁵ Οι αρχές αυτές αποτελούν συστατικά στοιχεία της ίδιας της ΕΕ αλλά ορίζουν επίσης και την εξωτερική της δράση καθιστώντας έτσι την ΕΕ κανονιστική δύναμη, υπό την έννοια ότι ‘η ΕΕ προωθεί μία σειρά από κανονιστικές αρχές οι οποίες είναι γενικά παραδεκτές ως διεθνώς εφαρμοστές, μέσα στο σύστημα των Ηνωμένων Εθνών’.¹⁶

Η δημιουργία της ΕΕ προωθήθηκε και πραγματώθηκε με πρωταρχικό στόχο την εξάλειψη της απειλής του πολέμου και των τραυματικών συνεπειών του, όπως τις βίωσε η ευρωπαϊκή ήπειρος στους δύο παγκόσμιους πολέμους. Η αρχή αυτή αντανακλά την ευρωπαϊκή προσπάθεια, ώστε ο πόλεμος ‘να καταστεί όχι απλά αδιανόητος, αλλά και πρακτικά αδύνατος’.¹⁷ Η διασφάλιση της ειρήνης έχει δύο διαστάσεις, την εσωτερική που αφορά την αποφυγή του πολέμου στην Ευρώπη, αλλά και την εξωτερική διάσταση μέσω της προώθησης της συνεργασίας με γείτονες χώρες αλλά και της διεθνούς συνεργασίας μέσω ΚΕΠΠΑ για την πραγματοποίηση επιχειρήσεων ανθρωπιστικών, επίτευξης και διατήρησης της ειρήνης.¹⁸ Η ελευθερία στο πλαίσιο της ΕΕ γίνεται αντιληπτή υπό μία κοινωνική-νομική έννοια και συνδέεται με τις αρχές της ασφάλειας και της δικαιοσύνης. Στόχος της ΕΕ καθίσταται η

¹⁵ Manners, I., Normative Power Europe: A Contradiction in Terms , 2002, 242-244

¹⁶ Manners I., *The normative ethics of the European Union*, International Affairs, Volume 84 (1), 2008, σελ. 46

¹⁷ Διακήρυξη Schuman 1950 στο https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en, όπως παρατίθεται στο Manners I., *The normative ethics of the European Union*, 2008, σελ 48

¹⁸ Manners I., *The normative ethics of the European Union*, 2008, σελ. 48-49

διασφάλιση της ελευθερίας των πολιτών της και η προώθηση των επιμέρους αρχών όπως η ελευθερία κυκλοφορίας, η απελευθέρωση του εμπορίου και η ατομική ελευθερία, υπό την έννοια των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ.¹⁹ Η προώθηση της δημοκρατίας επιτυγχάνεται στο εσωτερικό της ΕΕ με την προώθηση των αρχών της ισότητας, της αντιπροσωπευτικής και αναλογικής δημοκρατίας και της αναβάθμισης του ρόλου των εθνικών κοινοβουλίων, με την προώθηση της αρχής της αλληλεγγύης και μέσω των διευρύνσεων και της εισδοχής νέων μελών.²⁰ Τα ανθρώπινα δικαιώματα περιλαμβάνουν τόσο τα ατομικά όσο και τα συλλογικά δικαιώματα και προωθούνται μέσω της εισχώρησης στην ΕΣΔΑ και των δράσεων στους τομείς του εμπορίου, της ανθρωπιστικής βοήθειας και της μετανάστευσης.²¹ Σε σχέση με την αρχή του σεβασμού των κανόνων δικαίου σε κοινοτικό και διεθνές επίπεδο, προωθείται η συμμετοχή στην ανάληψη πολυμερών δράσεων για την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων, ενώ επισημαίνεται η διακηρυγμένη δέσμευση της ΕΕ στην πολυμέρεια μέσω των διεθνών θεσμών και της διεθνούς δικαιοσύνης.²² Σύμφωνα με την αρχή της ισότητας προωθείται η απαγόρευση των διακρίσεων και η προώθηση της ισότητας, ενώ η αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης συνδέεται με την οικονομική ανάπτυξη, την προώθηση της οικονομίας της αγοράς, το σεβασμό στην πλήρη εργασία, την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και με την κοινωνική δικαιοσύνη και προστασία.²³ Με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης επιχειρείται η διαμόρφωση ισορροπίας ανάμεσα στην απρόσκοπτη οικονομική ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος και παρατηρείται η ενσωμάτωση της αρχής αυτής στις πολιτικές και δραστηριότητες της ΕΕ και προώθηση μέσω των διαδικασιών διεύρυνσης, ανάπτυξης, εμπορίου, περιβαλλοντικής και εξωτερικής πολιτικής.²⁴ Τέλος, η χρηστή διακυβέρνηση δίνει έμφαση στην ποιότητα, την αντιπροσώπευση, τη συμμετοχή, την κοινωνική συνεργασία, την διαφάνεια και ευθύνη στην ΕΕ και προωθεί τη συμμετοχή της κοινωνίας και ενδυνάμωση της πολυμερούς συνεργασίας.²⁵

Οι βασικές αρχές της κανονιστικής ισχύος στοιχειοθετούνται στο τρίπτυχο της νομιμότητας, της συνοχής και της συνέπειας. Η κανονιστική ισχύς πρέπει να θεωρείται ως νομιμοποιημένη σε σχέση με τις αρχές τις οποίες προωθεί, οι αρχές αυτές πρέπει να διαθέτουν νομιμοποίηση

¹⁹ Ibid, σελ. 49

²⁰ Ibid, σελ. 50

²¹ Ibid, σελ.50-51

²² Ibid, σελ. 51-52

²³ Ibid, σελ. 52-53

²⁴ Ibid, σελ. 53-54

²⁵ Ibid.,σελ. 54-55

έτσι ώστε να θεωρούνται πειστικές και ελκυστικές, αλλά και να έχουν συνεκτική υπόσταση και να χαρακτηρίζονται από συνέπεια.²⁶

β. Η διάχυση των νομών

Σύμφωνα με το Manners, η κανονιστική ισχύς της ΕΕ προκύπτει από έξι παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν τη διάχυση των νομών στις διεθνείς σχέσεις. Η *διάχυση μέσω μετάδοσης* προκύπτει από τη μη σκοπούμενη μετάδοση ιδεών από την ΕΕ προς άλλους πολιτικούς δρώντες. Η *διάχυση μέσω πληροφόρησης* είναι το αποτέλεσμα της στρατηγικής επικοινωνίας/σχέσεων της ΕΕ, όπως οι πρωτοβουλίες πολιτικής και διακηρύξεις της ΕΕ ή πρωτοβουλίες των θεσμών της. Η *διάχυση μέσω διαδικασιών* περιλαμβάνει τη θεσμοποίηση μιας σχέσης μεταξύ της ΕΕ και ενός τρίτου μέρους, όπως μια συμφωνία περιφερειακής συνεργασίας, η συμμετοχή σε ένα διεθνή οργανισμό ή η εισδοχή νέων μελών στην ίδια την ΕΕ. Η *διάχυση μέσω μεταφοράς* πραγματοποιείται μέσω της ανταλλαγής αγαθών, της διεξαγωγής εμπορικών συναλλαγών, της παροχής βοήθειας και τεχνικής υποστήριξης με τρίτα μέρη, κυρίως μέσω υλικών και οικονομικών μέσων. Η *ανοικτή διάχυση* προκύπτει ως αποτέλεσμα της φυσικής παρουσίας της ΕΕ σε τρίτα κράτη και διεθνείς οργανισμούς. Η *διάχυση μέσω του πολιτισμικού φίλτρου* συμβάλλει στην επίδραση των διεθνών νομών και πολιτικής ‘εκπαίδευσης’ τρίτων χωρών και οργανισμών, οδηγώντας στη γνώση, προσαρμογή ή απόρριψή τους.²⁷

1.3. Η ‘πράσινη ισχύς’ της ΕΕ

1.3.1. Η ‘πράσινη’ κανονιστική ισχύς της ΕΕ

Το 2006 ο Robert Falkner εξέτασε την ιδέα της ‘πράσινης κανονιστικής ισχύος’ της ΕΕ σε έναν εξειδικευμένο τομέα της περιβαλλοντικής πολιτικής, όπως είναι η κανονιστική ρύθμιση της *βιοασφάλειας*, το οποίο αποτελούσε την περίοδο εκείνη ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα, δεδομένου ότι αφορούσε τους ‘Γενετικά Τροποποιημένους Οργανισμούς (ΓΤΟ)’.²⁸ Η αντιπαράθεση που δημιουργήθηκε μεταξύ των χωρών που εξήγαγαν προϊόντα που περιείχαν ΓΤΟ, κυρίως των ΗΠΑ, και των χωρών που επιθυμούσαν την ενίσχυση των ρυθμιστικών αρχών για τον έλεγχο των εισαγωγών των ΓΤΟ, εμφανίστηκε ήδη από τη δεκαετία του 1990 και οξύνθηκε ιδιαίτερα κατά την επόμενη δεκαετία. Η ηγετική παρουσία της ΕΕ συνέβαλε

²⁶ Manners, I., *The European Union’s Normative Power: Critical Perspectives and Perspectives on the Critical*, στο *Normative Power Europe Empirical and Theoretical Perspectives*, Palgrave Macmillan UK, 2011, σελ. 233

²⁷ Manners, I., *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms*, 2002, σελ. 244-245

²⁸ Falkner, R., *The European Union as a ‘Green Normative Power’? EU Leadership in International Biotechnology Regulation*, Center for European Studies Working Paper Series #140, 2006

καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός διεθνούς καθεστώτος *βιοασφάλειας* και καθιέρωσε την *αρχή της πρόληψης* στις διεθνείς ρυθμίσεις για την βιοτεχνολογία. Στη εξέταση της περίπτωσης της βιοασφάλειας ο Falkner υποστηρίζει ότι παρά το γεγονός ότι η εξωτερική περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ μπορεί να διαθέτει κάποιες κανονιστικές διαστάσεις που λειτουργούν ως κίνητρα και διαμορφώνουν τα συμφέροντά της, δεν είναι δυνατή η πλήρης κατανόηση της διεθνούς δράσης της Ένωσης, εάν δε ληφθεί υπόψιν και το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο ως παράγοντες που συμβάλουν στη διαμόρφωση της δράσης αυτής.²⁹

Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας και το lobbying των επιχειρηματικών κύκλων που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ και επηρεάζουν την ένταση της παραγωγής ρυθμίσεων στην ΕΕ. Επιπλέον, διατυπώνει την άποψη ότι ενώ η κανονιστική ισχύς της ΕΕ σχετίζεται με την εξαγωγή περιβαλλοντικών προτύπων και αρχών σε διεθνές επίπεδο, επισημαίνει πως η ΕΕ δεν έχει υψηλότερα επίπεδα περιβαλλοντικών προτύπων σε όλα τα πεδία περιβαλλοντικής πολιτικής. Ένα ακόμα στοιχείο το οποίο εισάγει ο Falkner είναι το ζήτημα των συνθηκών που οδηγούν στη διαμόρφωση του ηγετικού ρόλου της ΕΕ στα περιβαλλοντικά ζητήματα, υποστηρίζοντας ότι η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας μπορεί να δώσει έμφαση στις εσωτερικές πηγές ρυθμιστικών προτύπων, με ιδιαίτερη βαρύτητα στις εσωτερικές ομάδες συμφερόντων. Τέλος σημειώνει ότι η προσέγγιση της κανονιστικής ισχύος της ΕΕ δεν αναδεικνύει επαρκώς τις αντιθέσεις μεταξύ διαφορετικών αρχών που διαμορφώνουν την ταυτότητα της ΕΕ. Η εισαγωγή της *βιώσιμης ανάπτυξης* είναι σχετικά πρόσφατη στον πυρήνα των πέντε βασικών αρχών της ΕΕ, ενώ επίσης τη χαρακτηρίζει ως ανταγωνιστική σε σχέση με άλλες αρχές, όπως η οικονομική ελευθερία και η απελευθέρωση του εμπορίου. Ο Falkner στην έρευνά του υποστηρίζει ότι η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας είναι πιο αποτελεσματική για την ανάλυση του ρόλου της ΕΕ στις διεθνείς περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις και παρουσιάζει στοιχεία που δίνουν έμφαση στο οικονομική έκφραση των παραγόντων που διαμορφώνουν τη στάση και το ρόλο της ΕΕ τόσο όσον αφορά την εσωτερική περιβαλλοντική πολιτική της, όσο και την δράση της σε διεθνές επίπεδο.³⁰

1.3.2. Η ‘πράσινη ισχύς’ της ΕΕ και το διεθνές περιβαλλοντικό καθεστώς

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναδειχθεί ως σημαντικός δρών σε διεθνές επίπεδο και παρουσιάζει τη δυνατότητα να επηρεάζει και να διαμορφώνει τις εξελίξεις στο διεθνές

²⁹ Ibid, σελ. 15

³⁰ Ibid, σελ. 15 επ.

πολιτικό σκηνικό με την παρουσία και τη δράση της. Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα εντάθηκε το ενδιαφέρον της προστασίας του περιβάλλοντος και όλων των θεμάτων που συνδέονται με αυτό ξεκίνησε να απασχολεί έντονα τη διεθνή κοινότητα, οδηγώντας στη διαμόρφωση μιας πλειάδας πολιτικών πλαισίων για την προώθηση της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Θεωρείται δεδομένο ότι οι δράσεις και οι πρωτοβουλίες που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών κατέχουν πρωταρχική θέση στις εξελίξεις που αφορούν τα περιβαλλοντικά θέματα, τόσο λόγω της οικουμενικότητας του ίδιου του θεσμού, όσο και των δυνατοτήτων που παρέχει στα συμμετέχοντα μέρη να δημιουργούν πλατφόρμες συζητήσεων και συνεργασιών για όλα τα επιμέρους περιβαλλοντικά θέματα.

Η ΕΕ ιδίως από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα έχει αναδειχθεί σε δρώντα με πρωταγωνιστικό ρόλο στις διεργασίες των Ηνωμένων Εθνών που αφορούν τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Πολλοί παράγοντες έχουν συμβάλει στην εξέλιξη αυτή, αυτό όμως που είναι ενδιαφέρον να διερευνηθεί είναι κατά πόσον η ΕΕ εμφανίζει στοιχεία κανονιστικής ισχύος στη δράση της για την προστασία του περιβάλλοντος μέσα στους κόλπους ενός διεθνούς οργανισμού παγκόσμιας εμβέλειας. Η επιστημονική κοινότητα έχει ερευνήσει το ζήτημα της ηγετικής παρουσίας της ΕΕ ειδικά όσον αφορά τη δυνατότητά της να διαμορφώνει τις διεθνείς εξελίξεις και διαπραγματεύσεις, η οποία σχετίζεται με τη φύση της ευρωπαϊκής ισχύος.³¹ Είναι ενδιαφέρον να διερευνηθεί η αντιμετώπιση του περιβαλλοντικών ζητημάτων στο εσωτερικό της ΕΕ και κατ' επέκταση η δράση της στο εξωτερικό πολιτικό περιβάλλον και κατά πόσον αυτή αποτελεί έκφραση της κανονιστικής ισχύος της ΕΕ. Στο ίδιο πλαίσιο, επιχειρείται η διερεύνηση των βασικών αρχών που διέπουν την ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική, του κατά πόσον η ΕΕ επιχειρεί να προωθήσει τις αρχές αυτές σε οικουμενικό επίπεδο αλλά και της επιρροής που έχει η δράση της. Η επιλογή της αναζήτησης των στοιχείων αυτών στις πολυμερείς περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις μέσα στο πλαίσιο των ΗΕ γίνεται δεδομένης της πληθώρας των δρώντων, κρατικών και μη, αλλά και λόγω του γεγονότος ότι έχει πλέον καταστεί εμφανές ότι η επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων απαιτεί πολυμερή συνεργασία, ανάπτυξη συλλογικών δράσεων και έχει χρονική και θεματική συνέχεια.

³¹ Zito, A. R., *The European Union as an environmental leader in a global environment*, Globalizations, Volume 2:3, 363-375, DOI: 10.1080/14747730500377156, 2005 (Published online, 2011), σελ. 369

ΜΕΡΟΣ Β΄

Το διεθνές περιβαλλοντικό καθεστώς στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών

2.1. Η ανάληψη δράσης της διεθνούς κοινότητας για τα περιβαλλοντικά προβλήματα

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα το διεθνές ενδιαφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να χαρακτηριστεί πενιχρό, δεδομένων των συνταρακτικών πολιτικών εξελίξεων στη διεθνή πολιτική σκηνή. Αξιοσημείωτη είναι όμως η στροφή που παρατηρήθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και έπειτα, όταν η επιστημονική κοινότητα επεσήμανε την επερχόμενη περιβαλλοντική κρίση, προσελκύνοντας έτσι το διεθνές πολιτικό ενδιαφέρον. Απόρροια της στροφής αυτής αποτέλεσε η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον που πραγματοποιήθηκε στη Στοκχόλμη το 1972, μετά από απόφαση της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, και στην οποία συμμετείχαν αντιπροσωπείες από 113 κράτη, ενώ απουσίαζαν τα σοβιετικά κράτη. Η Διάσκεψη αυτή αποτέλεσε ουσιαστικά την αφετηρία της διεθνούς δράσης για την προστασία του περιβάλλοντος και κατέληξε στην διαμόρφωση ενός γενικού πλαισίου αρχών και προτεραιοτήτων για τη διεθνή περιβαλλοντική συνεργασία, τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης³², η οποία αποτελεί ένα μη δεσμευτικό κείμενο με αξιοσημείωτη όμως πολιτική σημασία.³³

2.2. Η διαμόρφωση του διεθνούς περιβαλλοντικού καθεστώτος

Οι θεωρίες της διεθνούς ενοποίησης περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τη θεωρία των διεθνών καθεστώτων, η οποία επηρέασε και την εξέλιξη της θεωρητικής συζήτησης για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Τα διεθνή καθεστώτα ορίζονται ως «σύνολα αρχών, νορμών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων, γύρω από τα οποία συγκλίνουν οι προσδοκίες των συμμετεχόντων σε ένα συγκεκριμένο χώρο των διεθνών σχέσεων», ενώ κατά τους Keohane και Nye ορίζονται ως «σύνολα κυβερνητικών διευθετήσεων» που «περιλαμβάνουν 'δίκτυα κανόνων, νορμών και διαδικασιών που κανονικοποιούν τη συμπεριφορά και ελέγχουν τα αποτελέσματά της».³⁴ Ο Krasner συμπληρώνει ότι τα διεθνή καθεστώτα πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως κάτι περισσότερο από προσωρινές διευθετήσεις που μεταβάλλονται με κάθε μεταβολή της ισχύος ή των συμφερόντων, ενώ πρέπει επίσης να σημειωθεί διάκρισή τους από

³² Διακήρυξη της Στοκχόλμης: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>

³³ Δούση Ε., Η περιβαλλοντική διακυβέρνηση σε κρίση: Ριο+20: Υποσχέσεις με αβέβαιη εφαρμογή, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2014, σελ. 45

³⁴ Krasner, S. D, Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables, στο International Organization Volume 36 (2), 1982 και Τσινισιζέλης Μ., Χρυσόχου Δ. Ν., Ξενάκης Δ. Κ., Σταυρίδης Σ., Υφαντής Κ., Ευρωπαϊκή πολιτεία Η τέχνη της συνδιάθεσης, Εκδόσεις Σαββάλα, 2009, σελ. 120

τους διεθνείς οργανισμούς, των οποίων μπορούν να θεωρηθούν υποομάδα.³⁵ Η διαμόρφωση του διεθνούς καθεστώτος για την κλιματική αλλαγή πραγματοποιείται μέσα στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών και μπορεί να χωριστεί ουσιαστικά σε τρεις φάσεις: Η πρώτη φάση αφορά την περίοδο 1990-1995, και περιλαμβάνει τη διαπραγμάτευση και υιοθέτηση της ΣΠΗΕ, η δεύτερη αφορά την περίοδο 1995-2004 και σχετίζεται με τη διαπραγμάτευση και υιοθέτηση του ΠΚ και η τρίτη φάση αφορά την περίοδο 2005-2015, η οποία επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη μίας νέας παγκόσμιας προσέγγισης για την κλιματική αλλαγή.³⁶

2.2.1 Σημαντικές Διασκέψεις και η συμβολή τους στην εξέλιξη του διεθνούς κλιματικού καθεστώτος

α. Η Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο (1992)

Η Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη ή Διάσκεψη για τη Γη³⁷ πραγματοποιήθηκε στο Ρίο το 1992 με πρωτοφανή συμμετοχή 172 κρατών εκπροσωπούμενων από 108 αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων, αλλά και με συμμετοχή εκπροσώπων διεθνών οργανισμών και ΜΚΟ. Η επιτυχία της Διάσκεψης αποτυπώθηκε στα πέντε κείμενα που υιοθετήθηκαν από τους συμμετέχοντες, τρία από τα οποία είναι μη δεσμευτικού χαρακτήρα: η Παγκόσμια Διακήρυξη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη ή Διακήρυξη του Ρίο³⁸, που αποτελεί ένα μη δεσμευτικό κείμενο θεμελιώδους όμως σημασίας, βασιζόμενο στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, που περιλαμβάνει μία σειρά από αρχές οι οποίες αποτελούν τον πυρήνα του δικαίου του περιβάλλοντος, η Agenda 21, ένα συνεκτικό πρόγραμμα δράσης για την προστασία του περιβάλλοντος και την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και η Δήλωση Αρχών για τη Διαχείριση, Διατήρηση και Βιώσιμη Ανάπτυξη των Δασών και δύο διεθνείς Συμβάσεις: τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή και τη Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα.³⁹

ι. Η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή

Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματικής Αλλαγή⁴⁰ αποτελεί το πρώτο διεθνές νομικά δεσμευτικό κείμενο για τη σύσταση ενός πλαισίου οργάνωσης της διεθνούς συνεργασίας για

³⁵Τσινιτσιζέλης Μ.,Χρυσοχούου Δ. Ν., Ξενάκης Δ. Κ.,Σταυρίδης Σ., Υφαντής Κ., Ευρωπαϊκή πολιτεία Η τέχνη της συνδιάθεσης, 2007, σελ. 117

³⁶ Bodansky, D., *The Paris Climate Agreement: A new hope?*, Draft, May 2016, American Journal of International Law, vol. 110 (Forthcoming), διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2773895>, σελ. 5-6

³⁷ UN Conference on Environment and Development (1992) <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html>

³⁸ http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/pdf/RIO_E.PDF

³⁹ Τσάλας, Γ. Ι., Πλατιάς, Χ., *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον Ανατομία μιας Κοινής Ευρωπαϊκής Πολιτικής*, Εκδόσεις Ι. ΣΙΑΔΕΡΗΣ, Αθήνα 2010, σελ. 30

⁴⁰ Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής μέσω του περιορισμού της αύξησης τη θερμοκρασίας του πλανήτη. Στη Σύμβαση-Πλαίσιο ορίζεται ο στόχος της σταθεροποίησης της συγκέντρωσης ατμοσφαιρικών αερίων σε επίπεδα που θα προλαμβάνουν την επικίνδυνη ανθρωπογενή παρέμβαση στο κλιματικό σύστημα και αναγνωρίζεται ως καθοριστική η συμβολή των αναπτυγμένων κρατών προς αυτή την κατεύθυνση. Σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση είναι και η εισαγωγή πρόβλεψης για τη χρηματοδότηση των αναπτυσσόμενων κρατών ώστε να προωθηθεί η ανάπτυξη της δραστηριότητας της κλιματικής αλλαγής. Η Σύμβαση αναγνωρίζει επίσης ότι η κλιματική αλλαγή έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις σε όλες τις χώρες και σημειώνει την ανάγκη προσαρμογής στα νέα δεδομένα που προκύπτουν από την επίδρασή της.

Η συμβολή της Σύμβασης-Πλαίσιο συνίσταται κυρίως στην ανάδειξη των περιβαλλοντικών προβλημάτων σε διεθνές επίπεδο και την προώθηση της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, ενώ επιπλέον παρότρυνε και τις κυβερνήσεις να στρέψουν το ενδιαφέρον τους σε αυτά και να αναπτύξουν συγκεκριμένες και συνεκτικές πολιτικές, αλλά και να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση μιας συμφωνίας με στόχο τη συλλογική δράση στο πεδίο αυτό.⁴¹ Η ΣΠ δεν εισήγαγε συγκεκριμένους στόχους για τη μείωση των εκπομπών ατμοσφαιρικών ρύπων, το οποίο όμως είναι κατανοητό δεδομένου ότι πρόκειται για τη διαμόρφωση του πλαισίου δράσης ενάντια στην κλιματική αλλαγή, οπότε ο καθορισμός των στόχων αφέθηκε να πραγματοποιηθεί σε μεταγενέστερο χρόνο⁴²

β. Η Διάσκεψη στο Κυότο

Το Πρωτόκολλο του Κυότο⁴³ υιοθετήθηκε κατά τη Διάσκεψη των Μερών (COP) στο Κυότο της Ιαπωνίας στις 11 Δεκεμβρίου 1997, ενώ μέχρι το 1999 κυρώθηκε από 84 κράτη και τέθηκε σε ισχύ στις 16 Φεβρουαρίου 2005. Ουσιαστικά Το ΠΚ αποτελεί το επιχειρησιακό όργανο της ΣΠΗΕ, περιλαμβάνει τη δέσμευση των αναπτυγμένων/βιομηχανοποιημένων κρατών για τη σταθεροποίηση των εκπομπών ατμοσφαιρικών ρύπων, θέτοντας συγκεκριμένους στόχους για την περίοδο 2008-2012. Στη Ντόχα του Κατάρ το ΠΚ τροποποιήθηκε (8 Δεκεμβρίου 2012) ώστε να περιλαμβάνει τη δεύτερη περίοδο δέσμευσης από το 2013 έως το 2020. Σήμερα το ΠΚ μετρά 192 Μέρη. Το ΠΚ που συμπληρώνει τη ΣΠΗΕ 1992 αποτέλεσε αντικείμενο διετούς διαπραγμάτευσης, κύρια θέματα της οποίας αποτέλεσαν η φύση και ο νομικός χαρακτήρας του

⁴¹ Palmer, G., *The Earth Summit: What went wrong at Rio*, στο Washington University Law Review, Volume 70, Issue 4, 1992, http://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol70/iss4/1 , σελ. 1008

⁴² Linnér, B., Jacob, M. *From Stockholm to Kyoto and beyond: A review of the globalization of global warming policy and North-South relations* , in Globalizations 2(3):403-415 · December 2005, σελ. 406

⁴³ Πρωτόκολλο του Κυότο, διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

υπό διαπραγμάτευση κειμένου, ο καθορισμός των στόχων και ο τρόπος εφαρμογής τους και οι επιπτώσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες.⁴⁴ Το ΠΚ περιλαμβάνει ένα εξαιρετικά σύντομο προοίμιο, 28 άρθρα και δύο παρατήματα. Η ιδιαιτερότητα του ΠΚ έγκειται στη διάκριση των κρατών-μερών σε δύο Παραρτήματα Α και Β, η οποία συνεπάγεται την ανάληψη διαφορετικών δεσμεύσεων ανάλογα με το αν πρόκειται για αναπτυγμένο ή αναπτυσσόμενο οικονομικά κράτος.

Οι βασικές προβλέψεις του ΠΚ αφορούν τη λήψη και εφαρμογή μέτρων και πολιτικών για περιορισμό των ποσοτικών εκπομπών ρύπων λαμβάνοντας υπόψιν τις εκάστοτε εσωτερικές συνθήκες (άρθρο 2.1) και την εισαγωγή συγκεκριμένων νομικά δεσμευτικών στόχων μείωσης εκπομπών ρύπων για την περίοδο 2008-2012 (άρθρο 3.1). Επιπλέον, το ΠΚ καθιερώνει τρεις ‘μηχανισμούς ευελιξίας’, που επιτρέπουν την ανάληψη, χρηματοδότηση ή εξαγορά εκπομπών ρύπων. Ο Μηχανισμός Κοινής Εφαρμογής (άρθρο 6) επιτρέπει στα Μέρη του Παραρτήματος Ι να χρησιμοποιούν τις λεγόμενες ‘μονάδες μείωσης εκπομπών’, που προκύπτουν από τα προγράμματα μείωσης άλλων Μερών του Παραρτήματος Ι, ώστε να εκπληρώσουν τους στόχους τους. Ο Μηχανισμός Καθαρής Ανάπτυξης (άρθρο 12) επιτρέπει στα Μέρη του Παραρτήματος Ι να επενδύουν σε προγράμματα αειφόρου ανάπτυξης στις αναπτυσσόμενες χώρες με αντάλλαγμα την ‘πιστοποίηση μείωσης ρύπων’. Ο Μηχανισμός Ανταλλαγής Εκπομπών Ρύπων (άρθρο 17) ο οποίος αποτελεί ένα ειδικό σύστημα ανταλλαγής ρύπων, το οποίο διέπεται από κανόνες που αποφασίζονται κατά τη διάρκεια των Διασκέψεων των Μερών της Σύμβασης-Πλαίσιο. Ως προς τις θεσμικές διευθετήσεις του ΠΚ, στα άρθρα 14 και 15 αντικατοπτρίζεται η κοινή απόφαση για ‘θεσμική οικονομία’, δηλαδή για τη χρήση των υπαρχόντων θεσμών της Σύμβασης Πλαίσιο αντί της δημιουργίας νέων. Τα θέματα μη συμμόρφωσης και επίλυσης διαφορών διευθετούνται βάσει του άρθρου 8.5 στο πλαίσιο της Διάσκεψης των Μερών.⁴⁵

Το ΠΚ αναμφίβολα θεωρείται ένα αξιοσημείωτο επίτευγμα για την προώθηση των στόχων της ΣΠ, δέχθηκε όμως έντονη κριτική καθώς τα αποτελέσματα που επέφερε σε καμία περίπτωση δεν ήταν τα αναμενόμενα. Η απόρριψη επικύρωσης του ΠΚ από τις ΗΠΑ αποτέλεσε ισχυρό πλήγμα στην αξιοπιστία της προσέγγισης που εισήγαγε το ΠΚ. Εκτός αυτού όμως, η συμμόρφωση των συμβαλλομένων μερών στο ΠΚ δεν ήταν επαρκής ώστε να επιτευχθούν οι τεθειμένοι στόχοι, ενώ ως προς το ζήτημα της επάρκειας και της

⁴⁴ Yamin, F., *The Kyoto Protocol: Origins, Assessment and Future Challenges*, Review of European Community & International Environmental Law, Volume 7, Issue 2, Version of Record online: 17 DEC 2002, στο <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9388.00138/pdf>, σελ.115

⁴⁵ Ibid, σελ. 115-119

αποτελεσματικότητας του θεσμού για την επίτευξη του στόχου τα στοιχεία είναι αποθαρρυντικά. Το πρόβλημα εντοπίζεται ουσιαστικά στην ίδια τη δομή του ΠΚ, το οποίο σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να μην επιτρέπει χρονικά περιθώρια προσαρμογής στο νέο σύστημα, ενώ ο ορισμός συγκεκριμένων στόχων μείωσης των εκπομπών ρύπων λειτούργησε εν τέλει αρνητικά, ενώ και το σύστημα υπολογισμού των εκπομπών ρύπων χαρακτηρίζεται ελλιπές, καθώς ο τρόπος υπολογισμού που επελέγη άφηνε περιθώρια στα Μέρη να αποφεύγουν τις σημαντικές μειώσεις εκπομπών και να καταφεύγουν στους μηχανισμούς ανταλλαγής εκπομπών.⁴⁶ Ένα άλλο ζήτημα που τίθεται ως κριτική είναι ότι κράτη που είναι διατεθειμένα να αποδεχθούν τη λειτουργική δομή του ΠΚ για τις εκπομπές ρύπων αντιπροσωπεύουν μόλις το ένα τέταρτο της παγκόσμιας παραγωγής ατμοσφαιρικών ρύπων, γεγονός που συνδέεται άμεσα με το ότι οι ΗΠΑ απέρριψαν τελικά την επικύρωσή του, ενώ ένας ακόμα περιορισμός του ΠΚ είναι ότι έχει ως πλαίσιο αναφοράς μία 5ετή περίοδο 2008-2012, χωρίς αναφορά στο καθεστώς μετά το 2012.⁴⁷

γ. Η Διάσκεψη στο Μπαλί (2007)

Σύντομα κατέστη σαφές στη διεθνή κοινότητα ότι έπρεπε να διαμορφωθεί ένα πρόγραμμα ως διάδοχη κατάσταση για το ΠΚ που θα ήταν τέτοιο ώστε να επαναφέρει και τη συμμετοχή των ΗΠΑ στη διαδικασία των ΗΕ για την κλιματική αλλαγή. Στη Διάσκεψη του Μπαλί οι απόψεις δίσταντο όσον αφορά την εξέλιξη του συστήματος που είχε καθιερωθεί με το Κυότο, καθώς οι μεν αναπτυσσόμενες χώρες πίεζαν για τη συνέχισή του, ενώ οι αναπτυγμένες χώρες προωθούσαν την μεταβολή του ισχύοντος συστήματος, αντιπαράθεση που οδήγησε σε έναν συμβιβασμό με την απόφαση για διεξαγωγή παράλληλων διαπραγματεύσεων αφενός για τη δεύτερη περίοδο δέσμευσης για το ΠΚ και αφετέρου για την προώθηση της μακροπρόθεσμης συλλογικής δράσης.⁴⁸ Οι προσπάθειες αυτές κατέληξαν στη διαμόρφωση του Οδικού Χάρτη του Μπαλί το 2007 (Bali Roadmap 2007), ένα πρόγραμμα που θα οδηγούσε στη Διάσκεψη της Κοπεγχάγης το 2009. Ο Οδικός Χάρτης του 2007 αποτελείται από διάφορες αποφάσεις μακροπρόθεσμου περιεχομένου, μεταξύ των οποίων ένα χρονοδιάγραμμα για τη διαπραγμάτευση νέων δεσμεύσεων μέχρι το 2009 και μια απόφαση για τη λειτουργία του Ταμείου Προσαρμογής, ενός σημαντικού εργαλείου για την υποστήριξη των αναπτυσσόμενων

⁴⁶ Rosen A., The Wrong Solution at the Right Time: The Failure of the Kyoto Protocol on Climate Change, *Politics & Policy*, Volume 43, Issue 1, February 2015, DOI: 10.1111/polp.12105, σελ. 40

⁴⁷ Bodansky, A tale of two architectures The Once and Future U.N. Climate Change Regime, March 2011, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1773865> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1773865>, σελ. 9

⁴⁸ Δούση Ε., Η περιβαλλοντική διακυβέρνηση σε κρίση: Ριο+20: υποσχέσεις με αβέβαιη εφαρμογή, 2014, σελ. 78

χωρών, μια απόφαση για την αναθεώρηση του ΠΚ και το Πρόγραμμα Δράσης του Μπαλί, που αποτέλεσε ένα νέο πλαίσιο διαπραγματεύσεων για την μετά το Κυότο συμφωνία. Η πιο σημαντική καινοτομία του Προγράμματος Δράσης του Μπαλί είναι η δέσμευση όλων των χωρών, συμπεριλαμβανομένων των αναπτυσσομένων, να διαμορφώσουν νέους στόχους και δράσεις μείωσης εκπομπών.⁴⁹

δ. Η Διάσκεψη της Κοπεγχάγης (2009)

Η Διάσκεψη της Κοπεγχάγης (COP15) στη Δανία το 2009 αποτελεί ένα σημαντικό στάδιο στην εξέλιξη της διεθνούς περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, με συμμετοχή περισσότερων από 115 αρχηγών κρατών. Η Διάσκεψη της Κοπεγχάγης θεωρείται το αποκορύφωμα της διετούς προσπάθειας που ξεκίνησε στο Μπαλί το 2007 με στόχο τη διαμόρφωση μιας νέας συμφωνίας για τη δεύτερη περίοδο δέσμευσης μετά την εκπνοή της της πρώτης περιόδου που είχε οριστικοποιηθεί με το ΠΚ. Η Διάσκεψη αυτή συγκέντρωσε το διεθνές ενδιαφέρον σε όλα τα επίπεδα και δημιούργησε υπερβολικά υψηλές προσδοκίες, ιδίως αν λάβει κανείς υπόψιν τα αποτελέσματα που αυτή απέδωσε. Ενώ κατέστη δυνατόν να προωθήσει σημαντικά τις διαπραγματεύσεις για τη δομή της συνεργασίας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και σημειώθηκαν αρκετές αλλαγές με στόχο τη προοδευτική βελτίωση των μηχανισμών του ΠΚ, δεν μπόρεσε να παράγει κάτι περισσότερο από μια πολιτική συμφωνία, τη Συμφωνία της Κοπεγχάγης⁵⁰. Η ΣΚ είναι ένα κείμενο που υιοθετήθηκε με τη μορφή απόφασης στις 18 Δεκεμβρίου 2009 και περιλαμβάνει ουσιαστικά τη πολιτική συμφωνία για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, σε βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο πλαίσιο. Η Συμφωνία της Κοπεγχάγης επιβεβαιώνει ρητά το μακροπρόθεσμο στόχο των 2 βαθμών Κελσίου, αλλά τις δεσμεύσεις όλων των Μερών για την ανάπτυξη στρατηγικών για την κλιματική αλλαγή, ενώ επίσης εισάγει το αίτημα για έλεγχο, υποβολή εκθέσεων και επαλήθευση των πεπραγμένων των χωρών και ρυθμίσεις για τη χρηματοδότηση και τεχνολογική ανάπτυξη.⁵¹

Η συμβολή της Συμφωνίας της Κοπεγχάγης έγκειται ουσιαστικά στο γεγονός ότι, παρά το γεγονός ότι δεν διαθέτει νομικό χαρακτήρα, αποτέλεσε τη βάση για τη μεταβολή της διαδικασίας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και διαμόρφωσε της δομές για τη διαμόρφωση μιας μελλοντικής δεσμευτικής συμφωνίας με διαφορετικό προσανατολισμό από αυτό που ίσχυε μέχρι τώρα με το ΠΚ. Το περιεχόμενο της ΣΚ όμως προκάλεσε και έντονη

⁴⁹ Hunter D., Implications of the Copenhagen Accord for Global Climate Governance, Sustainable Development Law & Policy, Volume 10 Issue 2, Winter 2010: Climate Law Reporter 2010, σελ. 5

⁵⁰ Συμφωνία της Κοπεγχάγης 2009 <http://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/107.pdf>

⁵¹ Hunter D., Implications of the Copenhagen Accord for Global Climate Governance, 2010, σελ. 7

κριτική ακριβώς λόγω του ότι απομακρύνθηκε σημαντικά από τη φιλοσοφία του ΠΚ και τη λογική των δεσμευτικών στόχων και χρονοδιαγραμμάτων από τα οποία αυτό διαπνεόταν. Η πιο σημαντική όμως καινοτομία της ΔΚ είναι επιλογή μιας θεμελιωδώς διαφορετικής ‘αρχιτεκτονικής’ από το ΠΚ. Πιο συγκεκριμένα, στη ΣΚ δεν καθορίζονται συγκεκριμένοι στόχοι εκπομπών μέσω μιας ‘εκ των άνω’ διαδικασίας (Top-Down approach) όπως στο ΠΚ, αλλά καθιερώνεται η λεγόμενη από ‘από τα κάτω’ διαδικασία (Bottom-Up approach), η οποία επιτρέπει σε κάθε συμβαλλόμενο μέρος να ορίζει μονομερώς τις δεσμεύσεις και δράσεις του.⁵²

Δεδομένης της σχετικά ασαφούς κατάστασης που διαμορφώθηκε στην ΔΚ, οι αποφάσεις που υιοθετήθηκαν στο Κανκούν το Δεκέμβριο του 2010 θεωρούνται αξιοσημείωτα επιτεύγματα, κυρίως λόγω του ότι εισήγαγαν διάφορα στοιχεία της ΣΚ σε μορφή αποφάσεων. Αξιόλογη είναι η συμβολή της Διάσκεψης του Κανκούν το 2010 στην επιτελούμενη μεταβολή του υπάρχοντος συστήματος περιβαλλοντικής διακυβέρνησης που επιχειρείται στο πλαίσιο του ΟΗΕ. Οι Συμφωνίες Κανκούν περιλαμβάνουν τη μακροπρόθεσμη μείωση 2 βαθμών Κελσίου, οριστικοποιούν τη δέσμευση για στόχους εκπομπών και δράσεων, καθιερώνουν ένα Μητρώο για τις αναπτυσσόμενες χώρες και εισάγουν τη δημιουργία νέων θεσμών, όπως το ‘Πράσινο Ταμείο για το Κλίμα’, ο Μηχανισμός Τεχνολογιών, το Πλαίσιο Εφαρμογής Κανκούν και το Μητρώο καταγραφής εθελοντικών σχεδίων και προγραμμάτων από τις αναπτυσσόμενες χώρες.⁵³

ε. Η Διάσκεψη στο Ντουρμπάν (2011)

Η Διάσκεψη στο Ντουρμπάν το 2011 μπορεί να χαρακτηριστεί ως σημείο καμπής αν ληφθούν υπόψιν τα αποτελέσματα στα οποία κατέληξε, όπως η απόφαση για την υιοθέτηση μιας διεθνούς συμφωνίας για την κλιματική αλλαγή. Στο Ντουρμπάν οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε μια οριστική Συμφωνία για τη δεύτερη χρονική περίοδο του ΠΚ, στη διαμόρφωση μιας νέας πλατφόρμας διαπραγματεύσεων για το σχεδιασμό ενός νέου πρωτοκόλλου για τη μείωση των ατμοσφαιρικών ρύπων με νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα. Η Πλατφόρμα Ντουρμπάν για Ενισχυμένη Δράση (2011) αποτέλεσε το πλαίσιο στο οποίο ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη Συμφωνία των Παρισίων και επέλυσε τα βασικά ζητήματα που δυσχέραιναν τις εξελίξεις στην Κοπεγχάγη και το Κανκούν. Ο βασικός συμβιβασμός που επετεύχθη ήταν η αποδοχή από την πλευρά ΕΕ και άλλων κρατών της δεύτερης περιόδου δέσμευσης του ΠΚ και από την άλλη πλευρά, η Κίνα, η Ινδία, η Βραζιλία

⁵² Βλ. παρακάτω για ανάλυση των δύο προσεγγίσεων, σελ. 25

⁵³ Bodansky D., A Tale of two architectures, 2011, σελ. 2

και η Νότια Αφρική αποδέχθηκαν την εντολή για διαπραγμάτευση ενός νέου εργαλείου με ‘νομική ισχύ’. Επίσης, δημιουργείται η Ad Hoc Ομάδα Εργασίας της Πλατφόρμας Ντουρμπάν (ADP), η οποία παρήγαγε αξιοσημείωτο έργο πολλών προτάσεων και πρωτοβουλιών και ολοκλήρωσε τις εργασίες της κατά την πρώτη εβδομάδα της διεξαγωγής της Διάσκεψης στο Παρίσι το 2015.

2.2.2. Η Διάσκεψη στο Παρίσι (COP21) 2015

Η Διάσκεψη στο Παρίσι το Δεκέμβριο του 2015 συγκέντρωσε τα βλέμματα όλου του πλανήτη, καθώς συμμετείχαν σε αυτή αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων σχεδόν όλων των κρατών, αλλά και πλήθος άλλων φορέων, όπως εκπρόσωποι διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ, εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων και δημοσιογράφοι. Η διάσκεψη αποτέλεσε την κορύφωση των διαπραγματεύσεων για τη νέα συμφωνία για την κλιματική αλλαγή, αφού κατά τη διάρκειά της εντάθηκαν οι διαπραγματεύσεις και οι διπλωματικές διεργασίες σε πολυμερές αλλά και πολλές φορές σε διμερές επίπεδο, με πλειάδα άτυπων διασκέψεων⁵⁴ στα πλαίσια της προσπάθειας για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος. Η Διάσκεψη ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της Συμφωνίας των Παρισίων στις 15 Δεκεμβρίου 2015 από 193 κράτη και η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου 2016, 30 ημέρες μετά την επικύρωσή της από 55 κράτη, ενώ σήμερα αριθμεί 102 Μέρη. Η Συμφωνία των Παρισίων αποτελεί σταθμό για τη εξέλιξη του υπάρχοντος κλιματικού καθεστώτος, δεδομένου ότι δημιουργεί μία νέα πιο σύγχρονη βάση για της διεθνή συλλογική δράση ενάντια στην κλιματική αλλαγή. Πρόκειται για ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο παγκόσμιας εμβέλειας, όπου ορίζεται ο πυρήνας των βασικών υποχρεώσεων με εφαρμογή σε ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, εγκαταλείποντας το στατική προσέγγιση των Παραρτημάτων που είχε υιοθετηθεί στο ΠΚ και εισάγεται μια πιο ευέλικτη προσέγγιση, λαμβάνοντας υπόψιν τις εκάστοτε εθνικές περιστάσεις.⁵⁵ Επιπλέον, καθιερώνεται μια μακροπρόθεσμη, ανθεκτική αρχιτεκτονική, σε αντίθεση με την ΣΚ και θεσμοποιείται μια συνεχής διαδικασία πενταετών κύκλων αξιολόγησης της συλλογικής προόδου και προγραμματισμού των στόχων της επόμενης πενταετίας και ενισχύει τις προσδοκίες για μεγαλύτερη πρόοδο σε βάθος χρόνου, ενώ παράλληλα καθιερώνει ένα κοινό πλαίσιο διαφάνειας και ελέγχου, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει για τα κράτη ως κίνητρο για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα.⁵⁶ Το στοιχείο που

⁵⁴ Fiona Harvey, Paris climate change agreement: the world's greatest diplomatic success, The Guardian 14/12/1, Διαδικτυακή Έκδοση, διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/13/paris-climate-deal-cop-diplomacy-developing-united-nations>

⁵⁵ Bodansky, D., The Paris Climate Agreement: A new hope?, 2016, σελ. 3-4

⁵⁶ Ibid, σελ. 4

τη διακρίνει από τις προηγούμενες Συμφωνίες για την κλιματική αλλαγή είναι ότι εμφανίζεται να έχει (σχεδόν) παγκόσμια αποδοχή.⁵⁷

Οι προβλέψεις της Συμφωνίας των Παρισίων⁵⁸ συνοψίζονται στα εξής στοιχεία:

α. Μείωση εκπομπών ρύπων: Ορίζεται ο μακροπρόθεσμος στόχος του περιορισμού της αύξησης της παγκόσμιας μέσης θερμοκρασίας κάτω των 2 βαθμών Κελσίου, στο στόχο του περιορισμού της αύξησης αυτής στους 1.5 βαθμούς Κελσίου (άρθρο 2) και η τρόπος μείωσης των παγκόσμιων εκπομπών ρύπων με το πρότυπο των 'Εθνικά Καθορισμένων Συνεισφορών'.⁵⁹ (άρθρο 4).

β. Περιφερειακή δράση: Αναγνωρίζεται ο ρόλος των ενδιαφερόμενων μερών, όπως οι τοπικές και περιφερειακές αρχές, η κοινωνία ο ιδιωτικός τομέας και καλούνται να αναβαθμίσουν τις δράσεις τους για μείωση των εκπομπών ρύπων, να αναπτύξουν την ανθεκτικότητα και να μειώσουν την ευαισθησία στις κλιματικές αλλαγές και να υποστηρίξουν τη διεθνή και περιφερειακή συνεργασία (άρθρο 5).

γ. Προσαρμογή: Αναφέρεται στην ενίσχυση της αντιμετώπισης των επιδράσεων της κλιματικής αλλαγής και η παροχή συνεχούς και ενισχυμένης διεθνούς υποστήριξης για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή στις αναπτυσσόμενες χώρες (άρθρο 7).

δ. Απώλειες και ζημιές: Αναγνωρίζεται η σημασία της αποτροπής, του περιορισμού και της αντιμετώπισης των απωλειών και ζημιών που σχετίζονται με τις αναπόδραστες επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής, και την ανάγκη για συνεργασία και ενίσχυση της κατανόησης, δράσης και βοήθειας σε διάφορες περιοχές (άρθρο 8).

ε. Υποστήριξη: Οι αναπτυγμένες χώρες θα συνεχίσουν την υποστήριξη της κλιματικής δράσης για τη μείωση των εκπομπών ρύπων και θα συνεισφέρουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των αναπτυσσόμενων χωρών και θα συνεχίσουν τη συλλογική προσπάθεια για την συγκέντρωση 100 εκ. δολαρίων ετησίως μέχρι το 2020 και το 2025 και θα θέσουν υψηλότερους στόχους μετά την περίοδο αυτή (άρθρο 9).

⁵⁷ Ibid, σελ. 4

⁵⁸ Συμφωνία των Παρισίων

https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english_.pdf

⁵⁹ Εθνικά Καθορισμένες Συνεισφορές (Intended Nationally Determined Contributions – INDC): Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, κάθε κράτος-Μέρος της Συμφωνίας διαμορφώνει και υποβάλλει ένα συνεκτικό πρόγραμμα στόχων και πολιτικών, το οποίο υπόκειται σε τακτικές αναθεωρήσεις, ως συνεισφορά στη μείωση των εκπομπών ατμοσφαιρικών ρύπων στην προσπάθεια για την επίτευξη του γενικότερου στόχου των 2° βαθμών Κελσίου. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. UNFCCC – INDCs: http://unfccc.int/focus/indc_portal/items/8766.php

στ. Διαφάνεια: Οι κυβερνήσεις συμφώνησαν να συνέρχονται κάθε πέντε χρόνια και να θέτουν πιο φιλόδοξους στόχους, να υποβάλουν εκθέσεις προσβάσιμες από το κοινό για τον τρόπο εφαρμογής των καθορισμένων στόχων και να επιβλέπουν την πρόοδο της επίτευξης του μακροπρόθεσμου στόχου μέσω ενός αξιόπιστου συστήματος διαφάνειας και λογοδοσίας (άρθρο 13).

Η Συμφωνία των Παρισίων είναι ένα νομικό εργαλείο μέσα στα πλαίσια της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, αντίστοιχο με το Πρωτόκολλο του Κυότο του 1997. Οι μελετητές που ασχολήθηκαν με το ζήτημα αυτό κάνουν διάκριση ως προς τη φύση της συμφωνίας και τον χαρακτήρα των διατάξεων, επισημαίνοντας πως η Συμφωνία διαθέτει χαρακτηριστικά που την κατατάσσουν στις Συνθήκες βάσει του Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών⁶⁰, οι διατάξεις που περιλαμβάνει όμως διακρίνονται σε τρία είδη, νομικά δεσμευτικές, ήπιου νομικού χαρακτήρα και μη δεσμευτικές⁶¹. Η νέα ‘αρχιτεκτονική’⁶² της Συμφωνίας συνδυάζει όλες τις συνεισφορές των Μερών σε ένα ενοποιημένο πλαίσιο που θα καθιστά δυνατή την περιοδική αναθεώρηση της δράσης και της ενίσχυσης των προσδοκιών για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής.⁶³ Μια ακόμα σημαντική καινοτομία της Συμφωνίας είναι νέα προσέγγιση της αρχής της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης των Μερών. Η αρχή αυτή εισήχθη με τη Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών και εφαρμόστηκε με την κατηγοριοποίηση των Μερών της σε αναπτυγμένα και αναπτυσσόμενα

⁶⁰ Bodanski D., *The legal character of Paris Agreement*, Review of European, Comparative, and International Environmental Law, Forthcoming, March 2016, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2735252> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2735252>, σελ. 14

⁶¹ Rajamani L., *The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations*, Journal of Environmental Law, 2016, 28, 337–358, σελ. 340

⁶² Η ‘Top-down’ προσέγγιση, όπως καθιερώθηκε με το ΠΚ, βασιζόταν στη συμφωνία δεσμευτικών ‘στόχων και χρονοδιαγραμμάτων’ για τις αναπτυγμένες χώρες. Οι υπέρμαχοι αυτής της προσέγγισης υποστηρίζουν ότι χωρίς στόχους εκπομπών ρύπων μέσω διεθνούς διαπραγμάτευσης, οι κρατικές δράσεις θα ατονήσουν, ενώ ακόμα επισημαίνουν την ανάγκη συλλογικής δράσης για ένα ζήτημα όπως η κλιματική αλλαγή, καθώς η μεμονωμένη δράση δεν δημιουργεί κίνητρα για μεγαλύτερα βήματα, ιδίως όταν δεν συσχετίζεται με τις προσπάθειες των άλλων κρατών. Αντίθετα, αυτό είναι δυνατό να επιτευχθεί μέσω της καθιέρωσης μιας νομικών δεσμεύσεων για τα Μέρη η οποία θα συνοδεύεται και από ένα είδος εξασφάλισης συμμόρφωσης. Η ‘Bottom-Up’ προσέγγιση επιτρέπει σε κάθε κράτος να καθορίζει το ρυθμό και τον τρόπο δράσης του ώστε να συμβάλλει στην επίτευξη ενός συλλογικού σκοπού, η διαμόρφωση του οποίου είναι αποτέλεσμα συλλογικών διαπραγματεύσεων και πολιτικής δράσης. Αν και σε θεωρητικά πλαίσια, η ‘Top-down’ προσέγγιση παραθέτει πειστικά επιχειρήματα, στην πράξη φάνηκε ότι δεν ανταποκρίνεται με επιτυχία στους στόχους που θέτει, διότι φαίνεται πως πολλά κράτη επέλεξαν να χαράξουν τη δική τους πορεία για τη μείωση των εκπομπών ρύπων (ΗΠΑ, ΕΕ), ενώ κάποια άλλα, όπως τα αναπτυσσόμενα εμφανίζονται διστακτικά να δεχθούν αντίστοιχους στόχους μέσω διεθνών συμφωνιών. Μία πιθανή εξήγηση για τη στάση αυτή μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός πως η κλιματική αλλαγή επηρεάζει διαφορετικά κάθε κράτος, ενώ επιπλέον εφάπτεται σε πολύ μεγάλο βαθμό με τη διαμόρφωση της εκάστοτε εσωτερικής πολιτικής και δη της οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής, με αποτέλεσμα να ενισχύει την ευαισθησία όσον αφορά εσωτερικά θέματα και μάλιστα όταν εκτείνονται ως την εθνική κυριαρχία. Οι δύο προσεγγίσεις αναλύονται διεξοδικά στο Bodansky D., *A tale of two architectures*, 2011.

⁶³ Savaresi A., *The Paris Agreement: A New Beginning?*, Research Paper Series No 2016/08 Journal of Energy & Natural Resources Law, 29/01/2015, available online: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02646811.2016.1133983>, σελ. 7

κράτη στο Πρωτόκολλο του Κυότο. Με τη Συμφωνία των Παρισίων εγκαταλείπεται το σκεπτικό της διάκρισης μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών και εισάγεται για πρώτη φορά η πρόβλεψη του στόχου της επίτευξης των ανώτατων ορίων εκπομπών ρύπων το συντομότερο δυνατό, με εφαρμογή σε όλα τα Μέρη της Συμφωνίας, λαμβάνοντας όμως υπόψιν τις εκάστοτε εσωτερικές συνθήκες που επικρατούν και διαμορφώνουν τις εθνικά καθορισμένες συνεισφορές.⁶⁴ Ουσιαστικά, αυτό σημαίνει ότι οι διαδικαστικές δεσμεύσεις για τις εθνικά καθορισμένες συνεισφορές είναι κοινές, αλλά οι συνεισφορές αυτές διαφοροποιούνται για κάθε Μέρος. Η ευελιξία του πλαισίου διαφάνειας αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες που την έχουν ανάγκη λόγω εσωτερικών συνθηκών, ενώ οι προβλέψεις για τη χρηματοδότηση, την τεχνολογία και τις ικανότητες συνδέεται με τις αναπτυσσόμενες χώρες, χωρίς όμως να υπάρχει σαφής κατηγοριοποίηση.⁶⁵ Το θέμα της κλιματικής δικαιοσύνης καθίσταται καίριας σημασίας και έχει δύο διαστάσεις τη διορθωτική με την εισαγωγή του ζητήματος των απωλειών και ζημιών που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή και την αναδιανεμητική με την αναφορά στον ποσοτικοποιημένο στόχο της οικονομικής στήριξης των αναπτυσσόμενων χωρών. Σημαντική είναι επίσης και η σύνδεση της κλιματικής αλλαγής με τα ανθρώπινα δικαιώματα, στα οποία γίνεται εκτενής αναφορά στο προοίμιο της Συμφωνίας χωρίς όμως να επεκτείνει τις υποχρεώσεις των κρατών Μερών.⁶⁶

⁶⁴ Savaresi A., *The Paris Agreement: A New Beginning?*, 2016, σελ. 7

⁶⁵ Bodansky D., *The Paris Climate Agreement A new hope*, 2015, σελ. 18

⁶⁶ Savaresi A., *The Paris Agreement: A New Beginning?*, 2016, σελ. 9-10

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Ο ρόλος τις ΕΕ στις πολυμερείς διαπραγματεύσεις για την κλιματική αλλαγή

3.1 ΕΕ και περιβάλλον

3.1.1. Η περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ

Στο κεφάλαιο αυτό πραγματοποιείται μια συνοπτική αναφορά στην πολιτική περιβάλλοντος της ΕΕ, καθώς καταδεικνύεται έτσι το γεγονός ότι η κλιματική πολιτική της ΕΕ αποτελεί μέρος μιας διαχρονικής και συνεκτικής ευρωπαϊκής πολιτικής, η οποία έχει συνέχεια, συνέπεια και καθορισμένες νομικές, πολιτικές και διαδικαστικές διαστάσεις, ώστε να καθίσταται όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική. Επιπλέον, η εξέταση της διαμόρφωσης και ανάπτυξης της εσωτερικής ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της εξωτερικής δράσης της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος και του τρόπου ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών αρχών και δράσεων στην εξωτερική της πολιτική. Η ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα σε ένταση και ρυθμούς τις τελευταίες δεκαετίες και οργανώνεται ουσιαστικά στο τρίπτυχο της προστασίας περιβάλλοντος, της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και της ενέργειας.

α. Η νομική βάση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής και η αρμοδιότητα της ΕΕ

Η ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική δεν είχε ρητή νομική βάση στη Συνθήκη της Ρώμης και έτσι βασίστηκε στη δυναμική ερμηνεία των διατάξεων της Συνθήκης και συγκεκριμένα στα άρθρα 235 και 100 για την κοινή αγορά⁶⁷, καθώς και στο προοίμιο και το άρθρο 2 της Συνθήκης⁶⁸. Η νομική βάση της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής εισήχθη με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη το 1987, κατοχυρώνοντας έτσι την κοινοτική παρέμβαση και συμβάλλοντας στη μεταμόρφωση της περιβαλλοντικής πολιτικής σε ζήτημα κεντρικής σημασίας. Στην ΕΕΠ περιλήφθηκε ως διακριτός τίτλος (Τίτλος VII – ‘Περιβάλλον’) και αποτέλεσε τη νομική βάση για τη μελλοντικές περιβαλλοντικές ρυθμίσεις. Εν συνεχεία, η Συνθήκη του Μάαστριχτ παγίωσε τις αλλαγές που εισήγαγε η ΕΕΠ και βελτίωσε τα υπάρχοντα στοιχεία πολιτικής, όπως η εισαγωγή της πλειοψηφίας στο Συμβούλιο για θέματα περιβάλλοντος. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) συνέβαλε δραστικά προς την κατεύθυνση αυτή, με την εισαγωγή της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης ως αρχής της ΕΕ και τροποποίησε περαιτέρω τη διαδικασία λήψης αποφάσεων με τη μέθοδο της συναπόφασης και με την

⁶⁷ Sands P., *European Community Environmental Law: The Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection*, Yale Law Journal, 1991, 2514

⁶⁸ Τσάλλας Γ, Πλατιάς Χ., *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον*, 2010, σελ. 71

ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στις διάφορες πτυχές των δραστηριοτήτων της Ένωσης.⁶⁹ Η Συνθήκη της Λισαβώνας εισάγει αρκετές αναφορές στο περιβάλλον και την ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική, με πιο σημαντικές αυτές της επίτευξης της αειφόρου ανάπτυξης ως σκοπού της Ένωσης (άρθρο 3 ΣΕΕΕ), ενώ με τον Τίτλο XX εισάγει ειδικές προβλέψεις για την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτικής για το περιβάλλον και την προστασία του (άρθρα 191-193 ΣΛΕΕ). Στο άρθρο 191 της ΣΛΕΕ περιγράφονται οι στόχοι και οι αρχές που διέπουν την περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ και αναφέρεται η ανάγκη συνεργασίας με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς, η οποία μπορεί να λαμβάνει και τη μορφή διεθνών συμφωνιών.

β. Αρμοδιότητα της ΕΕ για τη σύναψη διεθνών συμφωνιών

Η ΕΕ αποτελεί ένα ιδιότυπο υποκείμενο διεθνούς δικαίου, αφενός ως διεθνής περιφερειακός οργανισμός διαθέτει νομική προσωπικότητα και κατ' επέκταση ικανότητα σύναψης διεθνών συμφωνιών, αφετέρου ως λόγω των κρατομορφικών της στοιχείων δύναται να συμμετέχει σε διεθνείς οργανισμούς και να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες.⁷⁰ Η ΕΕ διαθέτει διεθνή νομική προσωπικότητα ήδη με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και δύναται να είναι μέλος σε διεθνείς συμφωνίες. Η ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος έχει συντρέχουσες αρμοδιότητες από κοινού με τα κράτη μέλη, όπως ορίζεται στο άρθρο 4 της ΣΕΕ. Στους τομείς που η ΕΕ διαθέτει αποκλειστικό τεκμήριο αρμοδιότητας δύναται να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες εκπροσωπώντας τα κράτη μέλη, ενώ στους τομείς που διαθέτει συντρέχουσες αρμοδιότητες, οι διεθνείς αρμοδιότητες της ΕΕ ορίζονται στις Συνθήκες.⁷¹ Οι λεγόμενες μεικτές συμφωνίες απαιτούν τη κύρωση τόσο από την ΕΕ όσο και από τα κράτη μέλη. Αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος υπάρχει ειδική πρόβλεψη στο άρθρο 191, παρ. 4 ΣΛΕΕ για τη σύναψη διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών από την ΕΕ.

Ως προς την εξωτερική εκπροσώπηση της ΕΕ στις διαπραγματεύσεις για μεικτές συμφωνίες, στην περίπτωση των τομέων που εμπίπτουν στις συντρέχουσες αρμοδιότητες της ΕΕ και των κρατών μελών, συνάπτονται οι λεγόμενες μεικτές συμφωνίες, το οποίο σημαίνει ότι στις διαπραγματεύσεις δύναται να συμμετέχουν τόσο η ΕΕ όσο και τα κράτη μέλη κάθε μέρος με τη δική του αρμοδιότητα. Τα κράτη μέλη της ΕΕ μπορούν να επιλέξουν να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις είτε χωριστά και αυτόνομα είτε αποφασίζοντας να ορίσουν έναν κοινό διαπραγματευτή, ο οποίος είναι συνήθως η Προεδρία του Συμβουλίου. Στην περίπτωση των

⁶⁹ Ibid., σελ. 71

⁷⁰ Στεφανου Κ. Α., *Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015 σελ. 93-94

⁷¹ Ibid, σελ. 94

διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών συνήθως επιλέγεται η εκπροσώπηση από διπλωμάτες με τεχνοκρατικό υπόβαθρο.⁷² Ως προς τον εσωτερικό συντονισμό, αυτός απαιτεί συνεχή διαπραγμάτευση στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών οργάνων, με βασικό άξονα τις δεσμευτικές αποφάσεις του Συμβουλίου των Υπουργών Περιβάλλοντος. Μετά τη σύναψη της Συμφωνίας, αυτή πρέπει να κυρωθεί από την ΕΕ, το Συμβούλιο και το ΕΚ, ενώ υπόκειται και στη δικαιοδοσία του ΔΕΕ.⁷³

γ. Η πολυεπίπεδη περιβαλλοντική διακυβέρνηση

Η πολυεπίπεδη περιβαλλοντική διακυβέρνηση στην ΕΕ νοείται ως ένα σύστημα διακυβέρνησης, στο οποίο μετέχουν τα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης, το κοινοτικό, το εθνικό και το υπο-εθνικό ή, διαφορετικά, το επίπεδο της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, ανάλογα με το τι προβλέπεται στα κράτη-μέλη.⁷⁴ Στο θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ περιλαμβάνονται διάφορα όργανα που λειτουργούν ως πλαίσια έκφρασης των συμφερόντων και της επίτευξης συναινετικών λύσεων και διαμόρφωσης πολιτικών. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο περιλαμβάνει μια Επιτροπή Περιβάλλοντος, Δημόσιας Υγείας και Ασφάλειας Τροφίμων (ENVI Committee), το Συμβούλιο Υπουργών για το Περιβάλλον, στα πλαίσια του οποίου λαμβάνει χώρα η διαμόρφωση πολιτικών και νομοθεσίας, προτεραιότητες τώρα είναι η χαμηλή σε κατανάλωση άνθρακα οικονομία και η αναμόρφωση του συστήματος ανταλλαγής εκπομπών της ΕΕ και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει θεσμοθετηθεί μία Γενική Διεύθυνση για το Περιβάλλον και μία Γενική Διεύθυνση για την Κλιματική Αλλαγή, οι οποίες ασχολούνται ενεργά με τα θέματα αυτά και προωθούν συστηματικά τη ανάληψη πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση των ευρωπαϊκών θεμάτων. Αντίστοιχα, μια σειρά από άλλες θεσμικές ευρωπαϊκές οντότητες ενσωματώνουν στις δραστηριότητές τους τα θέματα του περιβάλλοντος, όπως η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, η οποία περιλαμβάνει τον Τομέα Γεωργίας, Γεωργικής Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος, η Επιτροπή των Περιφερειών με την Επιτροπή για το Περιβάλλον, την Κλιματική Αλλαγή και την Ενέργεια, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων και το Ευρωπαϊκό Γραφείο Περιβάλλοντος (Agency). Στόχοι των ευρωπαϊκών θεσμών είναι η επίτευξη της ‘πράσινης’ οικονομίας, της πράσινης ανάπτυξης, της προστασίας της φύσης και της διασφάλισης της υγείας και της ποιότητας ζωής των ευρωπαίων πολιτών.

⁷² Delreux T., *The EU as an actor in global environmental politics*, Environmental Policy in the EU. Actors, institutions and processes, Edition: 3rd, Publisher: Routledge, Editors: Andrew Jordan, Camilla Adelle, 2012, σελ.291-294

⁷³ Ibid, σελ. 295-296

⁷⁴ Τσάλλας Γ. , Πλατιάς Χ., Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, 2010, σελ. 85

3.1.2. Οι βασικές αρχές της ΕΕ στην πολιτική περιβάλλοντος

Οι βασικές αρχές που διαπνέουν την ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική συνίστανται αφενός στη θεμελιώδη αρχή της αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης και αφετέρου σε επιμέρους αρχές που συνδέονται με πιο εξειδικευμένο τρόπο με την προστασία του περιβάλλοντος. Η αειφόρος ανάπτυξη έχει καθιερωθεί πλέον ως μία θεμελιώδης αρχή της ΕΕ, περιλαμβάνεται στους σκοπούς των Συνθηκών αλλά και ως στόχος κατά τη χάραξη και υλοποίηση των ευρωπαϊκών πολιτικών, οι οποίες αφορούν ένα ευρύ φάσμα τομέων και όχι αποκλειστικά τις πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος. Η αειφόρος ανάπτυξη λόγω του ασαφούς χαρακτήρα της εμπεριέχει ως έννοια μία σειρά από άλλες αρχές, οι οποίες επίσης βρίσκονται στον πυρήνα των αρχών της ΕΕ. Ο όρος ‘αειφόρος ανάπτυξη’ εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέσα στο πλαίσιο των διεθνών διεργασιών για την προστασία του περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Έκθεση Brundtland⁷⁵ το 1987, η οποία αποτελούσε το προϊόν των τριετών διεργασιών της Διεθνούς Επιτροπής Περιβάλλοντος και Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών και περιλάμβανε τις προτάσεις της Επιτροπής για την υιοθέτηση ενός Παγκόσμιου Προγράμματος για την Αλλαγή με στόχο την ανάπτυξη μιας διεθνούς στρατηγικής για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν τα επόμενα χρόνια σε διεθνές επίπεδο έδωσαν ακόμα μεγαλύτερη ώθηση στην ιδέα της αειφορίας και εξειδίκευσαν περισσότερο την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης, αρχικά με την ανάλυση των αρχών της Διακήρυξης του Ρίο από το Πρόγραμμα Δράσης για τον 21ο αιώνα (Agenda 21), αλλά και αργότερα, στη Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 με την αντίστοιχη πολιτική Διακήρυξη, η οποία καθορίζει τις τρεις διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης: την οικονομική μεγέθυνση, την κοινωνική πρόοδο και την περιβαλλοντική προστασία και διαχείριση.⁷⁶ Η αειφόρος ανάπτυξη ορίζεται ως ‘μια διαδικασία μεταβολής στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική, θεσμική και τεχνολογική τάξη, η οποία περιλαμβάνει τον επανακαθορισμό των σχέσεων μεταξύ των αναπτυσσόμενων και αναπτυγμένων χωρών’⁷⁷ και εμπεριέχει τις αρχές της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης. Μπορεί όμως να ειπωθεί ότι, ως επέκταση των δύο αυτών βασικών αρχών, η αειφόρος ανάπτυξη συνδέεται και με την εξάλειψη της φτώχειας και την ευημερία των πολιτών, την ιδέα

⁷⁵ Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη: Το κοινό μας μέλλον <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

⁷⁶ Τσάλτας Γ. , Πλατιάς Χ., Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, 2010, σελ.52

⁷⁷ Vogler J., *The international politics of sustainable development*, Handbook of Sustainable Development (ed. Atkinson, Dietz, Neumayer), Edward Elgar Publishing Limited, Massachusetts 2008, σελ. 430

του σεβασμού της ποιότητας ζωής και της υγείας των ανθρώπων και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Η κοινή περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ έχει ως άξονα κάποιες επιμέρους αρχές, οι οποίες αποτελούν το σημείο αναφοράς για την ανάπτυξη και προώθηση των περιβαλλοντικών πολιτικών της. Μια τυπολογική κατάταξη των αρχών της ευρωπαϊκής πολιτικής αναφέρεται σε τέσσερις κατηγορίες: περιβαλλοντική διαχείριση, διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων, συγκέντρωση αρμοδιοτήτων και ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε όλους τους τομείς πολιτικής (άρθρο 191, παρ. 2 ΣΛΕΕ).

3.2. Τα εργαλεία πολιτικής της ΕΕ για το Περιβάλλον

α. Εσωτερική διάσταση

Η Διάσκεψη των αρχηγών των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1972 θεωρείται ουσιαστικά η απαρχή της διαμόρφωσης μιας ανεξάρτητης ευρωπαϊκής πολιτικής, η οποία σηματοδοτείται με την υιοθέτηση μιας διακήρυξης για την πολιτική περιβάλλοντος, μέσω της οποίας η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναλάμβανε το έργο της διαμόρφωσης ενός προγράμματος για την προστασία του περιβάλλοντος, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της Γενικής Διεύθυνσης Περιβάλλοντος της Επιτροπής. Η πορεία προς της διαμόρφωση ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής βασίζεται κατά κύριο λόγο σε κίνητρα οικονομικού προσανατολισμού, όπως η διαφύλαξη του ανταγωνισμού, στην έντονη περιβαλλοντική ανησυχία που είχε προκύψει την περίοδο αυτή ως απόρροια ατυχημάτων που προκάλεσαν μεγάλες περιβαλλοντικές καταστροφές, αλλά και στην επιδίωξη για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.⁷⁸ Η εσωτερική περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ καθορίζεται και αναλύεται στα Προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον. Τα Προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον δεν έχουν δεσμευτική ισχύ, αποτελούν όμως κείμενα-πλαίσια, προγραμματικού χαρακτήρα, που περιλαμβάνουν κατευθυντήριες γραμμές για την παραγωγή πολιτικής και δικαίου στην Κοινότητα. Ουσιαστικά αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη των περιβαλλοντικών πολιτικών από την Ένωση και τα κράτη μέλη και προσδιορίζουν τον τρόπο δράσης για την υλοποίησή τους.⁷⁹ Η συμβολή των Προγραμμάτων Δράσης για το Περιβάλλον συνίσταται στην ανάπτυξη περισσότερων και ποιοτικότερων περιβαλλοντικών πολιτικών αλλά και στη λειτουργία τους

⁷⁸ Jordan A., *Environmental Policy in the European Union: Actors, Institutions and Processes*, (eds. Jordan A., Adelle C.) 3rd Edition, Earthscan from Routledge, 2013, 13-15

⁷⁹ Τσάλτας Γ. , Πλατιάς Χ., *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον*, 2010, 101

ως έναυσμα για ποικίλες πολιτικές διεργασίες στο πεδίο του περιβάλλοντος για την ανάπτυξη μιας δυναμικής στο πεδίο αυτό.

Το Πρώτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1973-1976) καθόρισε τις βασικές αρχές της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής, επισημαίνοντας τη σημασία της πρόληψης της περιβαλλοντικής ρύπανσης. Η πρόληψη της μόλυνσης του περιβάλλοντος πρέπει να είναι συμβατή με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων πρέπει να αποφεύγεται και τέλος, πρέπει να γίνεται ορθή χρήση των φυσικών πόρων και όχι κατάχρηση. Οι αρχές αυτές κατέστησαν τα βασικά στοιχεία του κοινοτικού πλαισίου για την πολιτική της βιώσιμης ανάπτυξης. Το Δεύτερο Πρόγραμμα Δράσης (1977-1981) αποτελούσε ουσιαστικά τη συνέχεια και επέκταση του Πρώτου Προγράμματος. Το κεντρικό ζήτημα του Τρίτου Προγράμματος Δράσης (1982-1986) ήταν η ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών ζητημάτων και σε άλλες κοινοτικές πολιτικές. Το Τέταρτο Πρόγραμμα Δράσης (1987-1992) αφορούσε κυρίως την ιδέα του 'οικολογικού εκσυγχρονισμού', ο οποίος βασίζεται στην πεποίθηση ότι οι οικονομικές και άλλες πολιτικές που δε λαμβάνουν υπόψιν τις επιβλαβείς επιδράσεις στο περιβάλλον, δεν αποφεύγουν τελικά το κόστος αυτών των επιπτώσεων, αλλά το μετατοπίζουν χρονικά. Το Πέμπτο Πρόγραμμα για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (1996-1997) είναι απόρροια της επιρροής διαφόρων παραγόντων, όπως η έκθεση για το περιβάλλον, η οποία περιέγραφε μια σταθερή αλλά συνεχή χειροτέρευση της περιβαλλοντικής κατάστασης στην ΕΕ, η αναγνώριση ότι η μέχρι τότε περιβαλλοντική πολιτική δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την εμβάθυνση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και τέλος, η Επιτροπή θεωρούσε ότι το Πρόγραμμα αυτό θα επέτρεπε στην ΕΕ να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στις διεθνείς προσπάθειες για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Το χαρακτηριστικό του Προγράμματος αυτού είναι η επικέντρωση στη σχέση περιβαλλοντικής προστασίας και οικονομικής ανάπτυξης.⁸⁰ Το Έκτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (2002-2012) περιλαμβάνει τέσσερις προτεραιότητες: την κλιματική αλλαγή, της φύση και τη βιοποικιλότητα, το περιβάλλον και την υγεία και τους φυσικούς πόρους και τα απόβλητα. Το Έβδομο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (2012-2020) περιλαμβάνει τρεις βασικούς στόχους, την προστασία, διατήρηση και ενίσχυση του φυσικού κεφαλαίου της ΕΕ, τη μετατροπή της ΕΕ σε πράσινη και ανταγωνιστική οικονομία, με επάρκεια πόρων και χαμηλή κατανάλωση άνθρακα και την προστασία των πολιτών της ΕΕ από πιέσεις και κινδύνους που σχετίζονται με το περιβάλλον. Τα εργαλεία για την επίτευξη του Προγράμματος

⁸⁰ Baker S, The evolution of European Union environmental policy: from growth to sustainable development? , στο *The politics of sustainable development Theory, Policy and Practice within the European Union*, Routledge, 1997, σελ. 94-97

είναι η καλύτερη εφαρμογή της νομοθεσίας, η καλύτερη πληροφόρηση, ανάπτυξη επενδύσεων στην περιβαλλοντική και κλιματική πολιτική και η πλήρης ενσωμάτωση περιβαλλοντικών απαιτήσεων σε όλες τις άλλες πολιτικές. Γίνεται αναφορά σε δύο επιπλέον προτεραιότητες, στην αστική βιωσιμότητα και στην υποστήριξη για την αντιμετώπιση διεθνών περιβαλλοντικών και κλιματικών προκλήσεων.

β. Η εξωτερική διάσταση της πολιτικής περιβάλλοντος

Όπως διαπιστώθηκε παραπάνω η αρμοδιότητα της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος δεν προέκυψε ως ρητή πρόβλεψη της Συνθήκης της Ρώμης (1957), αλλά ως αποτέλεσμα της ανάληψης δράσεων της Ένωσης στο πλαίσιο της οικονομικής ολοκλήρωσης. Ως επακόλουθο σύντομα αναδύθηκε το ζήτημα του εάν η εσωτερική αρμοδιότητα μπορούσε να επεκταθεί στο πεδίο των εξωτερικών διαστάσεων μιας πολιτικής, στο οποίο την τελική απάντηση έδωσε το ΔΕΚ με την ιστορικής σημασίας απόφαση της υπόθεσης ERTA⁸¹, με την οποία αναγνώριζε την αρμοδιότητα της ΕΕ στην εξωτερική διάσταση πολιτικών στα οποία είχε αναλάβει εσωτερική αρμοδιότητα.⁸² Η εξέλιξη αυτή σήμανε την εντατικοποίηση της δράσης της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος σε διεθνές επίπεδο. Η ΕΕ με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 1998 καθορίζει το πλαίσιο της στρατηγικής της ΕΕ για την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ σε όλες τις άλλες ευρωπαϊκές πολιτικές (Διαδικασία του Cardiff).⁸³ Ακολούθησε η απόφαση του Συμβουλίου το 2002⁸⁴ για την ανάπτυξη μιας στρατηγικής για την ενσωμάτωση της διάστασης του περιβάλλοντος στις εξωτερικές της σχέσεις, μέσω της οποίας καθορίζεται ένα συνεκτικό πλαίσιο αρχών για τη βελτίωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε διεθνές επίπεδο. Οι αρχές αυτές αφορούν τον πολιτικό διάλογο με τρίτες χώρες, διάφορα αλληλένδετα ζητήματα, την εμπορική πολιτική και τη διεθνή διακυβέρνηση. Ο διάλογος με τρίτες χώρες αφορά ως προς τις αναπτυγμένες χώρες τα θέματα διεθνών συμβάσεων ή πρωτοκόλλων και συζητήσεων σε πολυμερή fora και ως προς τις αναπτυσσόμενες χώρες την ανάπτυξη μηχανισμών συνεργασίας και προγραμμάτων.

Σε πεδία με αλληλένδετα ζητήματα, βασικοί στόχοι της πολιτικής της ΕΕ καθίστανται η ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του εκδημοκρατισμού και της

⁸¹ Υπόθεση ERTA C-22/70 στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61970CJ0022&from=EN>

⁸² Vogler J., The External Environmental Policy of the European Union 2003, Yearbook of International Cooperation on Environment and Development 2003/04, σελ. 66

⁸³ Πρόταση της Επιτροπής για την ενσωμάτωση του Περιβάλλοντος στις ευρωπαϊκές πολιτικές (Cardiff Process) <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l28075&from=EN>

⁸⁴ Στρατηγική για την ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l28166&from=EN>

διακυβέρνησης, η διασφάλιση της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών παραγόντων στις δραστηριότητες για την πρόληψη των συγκρούσεων και η προώθηση της ευρωπαϊκής διάστασης στην ανοικοδόμηση περιοχών μετά από συγκρούσεις. Ως προς το εμπόριο, οι διεθνείς διαπραγματεύσεις και σχέσεις πρέπει να λαμβάνουν υπόψιν τις περιβαλλοντικές ανησυχίες και τις περιβαλλοντικές συμφωνίες. Τέλος το διεθνές θεσμικό πλαίσιο πρέπει να ενισχυθεί και βελτιωθεί, ιδίως με την ενσωμάτωση περιβαλλοντικών ζητημάτων στις δραστηριότητες των διεθνών θεσμών.⁸⁵ Σήμερα, η πολυδιάστατη εξωτερική δράση της ΕΕ αναλύεται στο πρόγραμμα ‘Κοινό όραμα, Κοινή Δράση: Μια Ισχυρότερη Ευρώπη – Παγκόσμια Στρατηγική για την Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας της ΕΕ’.⁸⁶ Στο πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνονται οι βασικές αρχές της εξωτερικής δράσης της ΕΕ και καθορίζονται και οι τρόποι της δράσης αυτής, με σημαντικές αναφορές στο ρόλο του περιβάλλοντος στις πολιτικές της ΕΕ και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με τις σύγχρονες περιβαλλοντικές προκλήσεις, όπως αυτές της κλιματικής αλλαγής και της ενέργειας.

4.1. Ο ρόλος της ΕΕ στις πολυμερείς διαπραγματεύσεις

4.1.1. Ο ηγετικός ρόλος της ΕΕ

Ο ηγετικός ρόλος της ΕΕ παρουσιάζει διάφορες εκφάνσεις ανάλογα με το εκάστοτε πεδίο πολιτικής στο οποίο αυτή δραστηριοποιείται, με αποτέλεσμα την απόδοση στην ΕΕ διαφόρων ρόλων. Ως αποτέλεσμα η ΕΕ εμφανίζεται συχνά να αναλαμβάνει το ρόλο διαπραγματευτή, δεδομένης της δυνατότητάς της να επηρεάζει τις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις και να χρησιμοποιεί την πολύπλοκη φύση της ως μέσο προώθησης των βασικών αρχών και αξιών της σε διεθνές επίπεδο. Αντίστοιχα, η ΕΕ εμφανίζεται συχνά ως μια καινοτόμος δύναμη που δύναται να διαμορφώνει ριζοσπαστικές λύσεις στα πολύπλοκα παγκόσμια προβλήματα πολιτικής. Η πολιτική και οικονομική επιρροή της ΕΕ προέρχεται από τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς της, η οποία της προσδίδει κατ’ αυτό τον τρόπο ένα σημαντικό διαπραγματευτικό χαρτί στην εξωτερική πολιτική της. Η ΕΕ επίσης εμφανίζεται σε ρόλο προτύπου στη διεθνή πολιτική, τον οποίο χρησιμοποιεί ως σημαντικό μέσο επιρροής στους άλλους διεθνείς δρώντες.⁸⁷

⁸⁵ Ibid

⁸⁶ ‘Κοινό Όραμα, Κοινή Δράση: Μια ισχυρότερη Ευρώπη: Παγκόσμια Στρατηγική για την ΚΕΠΠΑ’:

https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/about/eugs_review_web_4.pdf

⁸⁷ Zito, A. R., The European Union as an environmental leader in a global environment, 2005, σελ. 372

Όπως διαπιστώνεται, στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής η ΕΕ αναπτύσσει τη δράση της ως μια ‘ήπια’ ηγετική δύναμη⁸⁸, επικεντρώνοντας τις προσπάθειές της στην διαμόρφωση μιας εσωτερικής συνεκτικής πολιτικής και στην επιρροή του διεθνούς πολιτικού σκηνικού μέσω της προώθησης των ιδεών και προτύπων πολιτικής, ιδίως στο πεδίο της περιβαλλοντικής και κλιματικής πολιτικής, στα πλαίσια των οποίων η ΕΕ παρουσιάζει χαρακτηριστικά καθοδηγητικής ηγεσίας και ηγεσίας βάσει ιδεών. Τα κίνητρα της ΕΕ για τη δράση αυτή εντοπίζονται τόσο στην ίδια τη φύση της ως ιδιόμορφου πολιτικού δρώντα, με έμφαση στην προώθηση αρχών, αξιών και προτύπων που αποτελούν συστατικά στοιχεία της ίδιας της ύπαρξής της, αλλά και στην προώθηση των συμφερόντων της όπως η διατήρηση της ανταγωνιστικότητάς της σε διεθνές επίπεδο, η διατήρηση της ασφάλειάς της, η οποία πλέον συνδέεται άμεσα με την ενέργεια και το περιβάλλον, αλλά και η καθιέρωσή της ως σημαντικού δρώντα στη διεθνή σκηνή εν γένει.

Όσον αφορά την κλιματική αλλαγή, η ΕΕ επιδεικνύει συστηματικά χαρακτήρα ηγετικής δύναμης από την απαρχή της διαμόρφωσης του διεθνούς περιβαλλοντικού καθεστώτος. Η ΕΕ αναπτύσσει ένα εσωτερικό πρότυπο περιβαλλοντικής πολιτικής με έμφαση στο θέμα της κλιματικής αλλαγής, ενώ συμμετέχει σε όλες τις διαδικασίες για την εξέλιξη του καθεστώτος αυτού και τείνει να προωθεί και να ενισχύει το στοιχείο της πολυμερούς συμμετοχής, προσπαθώντας να διαμορφώσει τις βάσεις για συλλογική συνεργασία για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων ενώ επιπλέον επιδιώκει την εισαγωγή του στοιχείου του διεθνούς δικαίου, ως θεματοφύλακα των αποφάσεων των κρατών για την πορεία των συλλογικών δράσεων. Εκτός αυτού είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι υπόλοιποι διεθνείς δρώντες αναγνωρίζουν την ηγετική φυσιογνωμία της ΕΕ και αναπτύσσουν προσδοκίες όσον αφορά τη δράση της. Η ηγετική παρουσία της ΕΕ στις πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες εξηγείται κατά τον Delreux (2012) βάσει της ίδιας της φύσης της ΕΕ, καθώς αποτελεί ένα ‘μικρόκοσμο του διεθνούς συστήματος’ και επομένως είναι φυσικό να τείνει προς την πολυμέρεια και τη λήψη ρυθμιστικών μέτρων σε διεθνές επίπεδο.⁸⁹

4.1.2. Ηγεσία: Τύποι και χαρακτηριστικά

Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι τι σημαίνει ηγετικός ρόλος ενός δρώντα και πώς εντοπίζονται τα στοιχεία που αποδίδουν αυτό το χαρακτηρισμό και ποια η σημασία του. Η ‘ηγεσία’ ορίζεται ως ‘μια ασύμμετρη σχέση επιρροής κατά την οποία ένας δρων καθοδηγεί ή

⁸⁸ Oberthur, S., Roche Kelly, C., EU Leadership in International Climate Poliv: Achievements and Challenges, The International Spectator, Vol. 43, No. 3, September 2008, σελ. 36

⁸⁹ Delreux T., The EU as an actor in global environmental politics, 2012, σελ. 290

κατευθύνει τη συμπεριφορά άλλων για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα⁹⁰. Ο ορισμός αυτός υποδεικνύει πως ο ηγετικός δρών πρέπει να διαθέτει ένα σαφές όραμα ή στόχους συλλογικού χαρακτήρα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ηγετικός δρών πρέπει να είναι απόλυτα αλτρουιστής, αλλά μπορεί να επιδιώκει τα δικά του συμφέροντα, εφόσον είναι διατεθειμένος να προβεί σε συμβιβασμούς για την επίτευξη κοινής απόφασης.⁹¹

Η σύγχρονη βιβλιογραφία χρησιμοποιεί διάφορους όρους για την περιγραφή της έννοιας της ‘ηγεσίας’, η οποία ουσιαστικά συνδέεται με τη δυνατότητα ενός δρώντα να ασκήσει τέτοια επιρροή στις συζητήσεις και διαδικασίες επί ενός ζητήματος, ώστε οι εξελίξεις και τα αποτελέσματα που προκύπτουν να συμβαδίζουν με τους στόχους του συγκεκριμένου δρώντα. Όπως είναι εμφανές η έννοια της ηγεσίας συνδέεται άμεσα με την έννοια της ισχύος, δεδομένου ότι αφορά την δυνατότητα προώθησης συγκεκριμένων ιδεών και δράσεων σε τρίτους που διαφορετικά δε θα δρούσαν με αντίστοιχο τρόπο. Ο λόγος που καθιστά ενδιαφέρον το ζήτημα της ηγετικής φυσιογνωμίας ενός δρώντα είναι το γεγονός ότι αυτή συνδέεται άμεσα με την επιτυχία ή αποτυχία στις προσπάθειες για αντιμετώπιση διεθνικών προβλημάτων και τη διαμόρφωση παγκόσμιων συστημάτων διακυβέρνησης⁹², ενώ μπορεί επίσης να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση των διαδικασιών αυτών.⁹³ Η ανάλυση της έννοιας της ηγεσίας έχει οδηγήσει στη χρήση διάφορων όρων για την διαμόρφωση τύπων ηγεσίας, όπως δομική ηγεσία, ηγεσία βάσει εξαναγκασμού, η ηγεσία με την προσέγγιση βάσει κινήτρων και εκφοβισμού, η εργαλειακή ηγεσία, η καθοδηγητική ηγεσία κ.ο.κ.⁹⁴ Παρά την ποικιλία στη χρήση όρων, παρατηρούνται τρεις βασικοί τύποι ηγεσίας, σύμφωνα με την Gupta, η δομική ηγεσία (structural leadership), η καθοδηγητική ηγεσία (directional leadership) και η εργαλειακή ηγεσία..⁹⁵ Αντίστοιχη τυπολογία χρησιμοποιούν και οι Parker-Karlsson, οι οποίοι αναλύουν τους όρους ως εξής: Η “δομική ηγεσία” (structural leadership) που βασίζεται στην ικανότητα ενός δρώντα να προβαίνει σε πράξεις ή σε χρήση ισχύος για τη δημιουργία κινήτρων ή την πρόκληση κόστους ή οφέλους σε ένα συγκεκριμένο πεδίο, η οποία πηγάζει από την πολιτική

⁹⁰ Underdal, A., *Leadership Theory: Rediscovering the art of Management*, στο *International Multilateral Negotiating: Approaches to the Management of Complexity*, IASA / Jossey – Bass, San Fransisco, 1997, pp. 178- 197, όπως παρατίθεται στο Grubb M., Gupta J. *Leadership Theory and Methodology*, στο *Climate Change and European Leadership*, eds. Gupta J., Grubb M., Kluwer Academic Publishers, 2000, σελ. 18

⁹¹ Elgstrom O., *The European Union as a Leader in International Multilateral Negotiations – A problematic Aspiration?*, *International Relations*, Volume 21 (4), SAGE Publications 2007, σελ. 449

⁹² Parker C., Karlsson C., *Climate Change and the European Union’s Leadership Moment: An Inconvenient Truth*, *Journal of Common Market Studies* Volume 48 (4), 2010, σελ. 925

⁹³ Kilian B., Elgstrom O., *Still a green Leader? The European Union’s role in international climate negotiations*, *Cooperation and Conflict* 45 (3), 2010, σελ.449

⁹⁴ Grubb M., Gupta J. *Leadership Theory and Methodology*, 2000, σελ. 18-22

⁹⁵ *Ibid*, σελ. 20

ή οικονομική ισχύ ενός δρώντα και μπορεί να ασκηθεί μέσω του εξαναγκασμού ή της παροχής κινήτρων. Η “καθοδηγητική ηγεσία” βασίζεται στην ανάληψη μονομερούς δράσης η οποία λειτουργεί ως πρότυπο για τους άλλους δρώντες. Η ανάληψη δράσης διευκολύνει την ανάδειξη των δυνατοτήτων, της αξίας και της υπερίσχυσης συγκεκριμένων πολιτικών για την επίλυση ενός προβλήματος, δεδομένου ότι ο δρων σε αυτή την περίπτωση αναλαμβάνει δράση υιοθετώντας ένα νέο μοντέλο το οποίο λειτουργεί ως παράδειγμα προς μίμηση. Η “ιδεατική ηγεσία”⁹⁶ ή “εργαλειακή ηγεσία”, η οποία συνδέεται με τον εντοπισμό των προβλημάτων και την προώθηση συγκεκριμένων πολιτικών για την επίλυσή τους. Αυτός ο τύπος ηγεσίας συνδέεται με τη διαμόρφωση της ατζέντας και της προώθησης κοινών λύσεων σε προβλήματα συλλογικής φύσεως.⁹⁷

Είναι εμφανές ότι και τα τρία είδη ηγεσίας απαιτούν την ύπαρξη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στοιχείων ώστε να έχουν αποτελεσματική εφαρμογή. Τα βασικά στοιχεία που συνδέονται με την έννοια της ηγετικής δύναμης είναι κατά κύριο λόγο οι δυνατότητες του δρώντος και η αξιοπιστία του⁹⁸, ενώ κάποιιοι μελετητές θεωρούν εξίσου σημαντική και τη νομιμοποίηση του δρώντα.⁹⁹ Πιο συγκεκριμένα, για τον Oberthur, ο οποίος μελετά τον ηγετικό ρόλο της ΕΕ, τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για το χαρακτηρισμό του ηγετικού ρόλου είναι η νομιμοποίηση, η συνοχή και συνέπεια της δράσης, τα οποία εντοπίζονται να έχουν διττή διάσταση, εσωτερική και εξωτερική¹⁰⁰. Η εσωτερική διάσταση αφορά τη νομιμοποίηση της ΕΕ στα μάτια των κρατών μελών της να δρα εξ ονόματός τους, να αναπτύσσει ένα συνεκτικό σχέδιο δράσης το οποίο πρέπει να είναι επίσης συνεπές προς τις προτιμήσεις και επιλογές των τελευταίων. Η εξωτερική διάσταση αφορά τη νομιμοποίηση της ΕΕ να συμμετέχει και να αναπτύσσει δράσεις στο διεθνές σύστημα, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με την απόκτηση νομικής προσωπικότητας το 1992. Αντίστοιχα, η συνοχή σχετίζεται με την ανάπτυξη δράσεων που συμβαδίζουν με άλλες δράσεις σε αντίστοιχα πεδία πολιτικής και η συνέπεια αναφέρεται στην υιοθέτηση και εφαρμογή συγκεκριμένων στόχων και προγραμμάτων στο εσωτερικό.¹⁰¹

⁹⁶ Οι Parker – Karlsson χρησιμοποιούν τον όρο “ιδεατική ηγεσία” αντί του όρου “εργαλειακή ηγεσία”, τους οποίους όμως συνδέουν εννοιολογικά. Βλ. Parker C., Karlsson C., *Climate Change and the European Union’s Leadership Moment*, 2010, σελ. 926

⁹⁷ Parker C., Karlsson C., *Climate Change and the European Union’s Leadership Moment*, 2010, σελ. 926

⁹⁸ *Ibid.*, σελ. 927

⁹⁹ Oberthur S., *The European Union’s Performance in the International Climate Change Regime*, *Journal of European Integration*, 33:6, 2011, σελ. 675

¹⁰⁰ Oberthur, S., Roche Kelly, C., *EU Leadership in International Climate Policy: Achievements and Challenges*, *The International Spectator*, Vol. 43, No. 3, September 2008, 35–50, σελ.48

¹⁰¹ *Ibid.*, σελ. 48 επ.

Ένα ακόμα στοιχείο είναι και η αναγνώριση της ηγετικής φυσιογνωμίας ενός δρώντα¹⁰² από τους λοιπούς δρώντες, ή απόκτηση ακολούθων (followers) κατά τους Parker Karlsson.¹⁰³

4.2. Ο ρόλος της ΕΕ στη Συμφωνία των Παρισίων

α. Οι στόχοι της ΕΕ στις διαπραγματεύσεις

Για να γίνει αντιληπτός ο ρόλος της ΕΕ στις διαπραγματεύσεις πρέπει να εξεταστούν οι στόχοι της ΕΕ στις διαπραγματεύσεις. Η ΕΕ καθοδηγούμενη από τις αρχές της πολυμέρειας, της βιώσιμης ανάπτυξης και της προσήλωσης στα επιστημονικά στοιχεία που συνδέονται με την αρχή της πρόληψης¹⁰⁴ και ισχυρή υπέρμαχος της ‘αποτελεσματικής πολυμέρειας’ και του συστήματος των ΗΕ, επιμένει διαχρονικά στην εισαγωγή νομικά δεσμευτικών στόχων και στην ύπαρξη ισχυρών μηχανισμών συμμόρφωσης, ως αντανάκλαση της εσωτερική της εμπειρίας. Το όραμα της ΕΕ για το μελλοντικό κλιματικό καθεστώς είναι ένα νομικά δεσμευτικό καθεστώς με μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες μειώσεις εκπομπών ρύπων, με σαφώς καθορισμένες στόχους και χρονοδιαγράμματα που βασίζονται στα επιστημονικά στοιχεία, πρακτική που και η ίδια ακολουθεί στο εσωτερικό της.¹⁰⁵

Ο γενικός προσανατολισμός των επιδιώξεων της ΕΕ για τη σχεδιαζόμενη Συμφωνία των Παρισίων καταγράφεται χαρακτηριστικά στην υποβολή της πρότασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο που τιτλοφορείται ‘Πρωτόκολλο των Παρισίων’¹⁰⁶ στις αρχές του 2015. Η πρόταση της Επιτροπής για τη σχεδιαζόμενη συμφωνία συνοψίζεται με χαρακτηριστικό τρόπο στην πρωτοβουλία για το ‘Πρωτόκολλο των Παρισίων’, στο οποίο περιγράφονται αναλυτικά οι ευρωπαϊκές στοχεύσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο έγγραφο που υπέβαλε η Επιτροπή στο Συμβούλιο και το ΕΚ, για την εκπλήρωση της προώθησης της συλλογικής δράσης για την κλιματική αλλαγή, η συμφωνία πρέπει να καλύπτει μια σειρά από ζητήματα, όπως η φύση και ο χαρακτήρας της συμφωνίας, ο καθορισμός των μακροπρόθεσμων, αλλά και μεσοπρόθεσμων στόχων, οι

¹⁰² Groenleer M., Van Schaik L. G., United We Stand? The European Union’s International Actorness in the Cases of the International Criminal Court and the Kyoto Protocol *Journal of Common Market Studies* 45 (5) 2007, σελ. 972

¹⁰³ Parker C., Karlsson C., Climate Change and the European Union’s Leadership Moment, 2010, σελ. 936-937

¹⁰⁴ Van Schaik L., Shunz S., Explaining EU Activism and Impact in Global Climate Politics: Is the Union a Norm- or Interest-Driven Actor?, *Protocol Journal of Common Market Studies*, 50 (1), 2012, σελ. 170

¹⁰⁵ Baekstrand K., Elgstrom O.: The EU in climate change negotiations: From leader to ‘leadiator’, *Journal of European Public Policy*, May 2013, σελ. 3

¹⁰⁶ Ανακοίνωση Επιτροπής προς ΕΚ και Συμβούλιο - Το πρωτόκολλο του Παρισιού: ένα σχέδιο στρατηγικής για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής μετά το 2020 (2015) http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e27fdb4d-bdce-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0021.02/DOC_1&format=PDF

μηχανισμοί εφαρμογής, η διαφάνεια, η χρηματοδότηση και η προσαρμογή. Πιο συγκεκριμένα, το έγγραφο της Επιτροπής περιλαμβάνει συγκεκριμένες προτάσεις για

α) την σύναψη ενός νομικά δεσμευτικού κειμένου με μορφή Πρωτοκόλλου,

β) τον καθορισμό φιλόδοξων μειώσεων εκπομπών ατμοσφαιρικών ρύπων κατά 60% έως το 2050 για την εκπλήρωση του στόχου των 2 βαθμών Κελσίου,

γ) την εξασφάλιση μιας δυναμικής διαδικασίας αναθεώρησης ανά πενταετία,

δ) την ενίσχυση της διαφάνειας και λογοδοσίας,

ε) την ενδυνάμωση της αειφόρου ανάπτυξης μέσω της προώθησης της διεθνούς συνεργασίας και της υποστήριξης πολιτικών για την ενίσχυση της ικανότητας προσαρμογής των χωρών στις επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής και

στ) την προώθηση της αποτελεσματικής και επαρκούς εφαρμογής και συνεργασίας με την πολιτικών που κινητοποιούν την κοινή γνώμη και τον ιδιωτικό τομέα προς τις επενδύσεις σε αναπτυξιακά προγράμματα χαμηλών εκπομπών.¹⁰⁷

Η ΕΕ θέτει ένα γενικό χρονοδιάγραμμα με χρονικό ορίζοντα που περιλαμβάνει μακροπρόθεσμους και μεσοπρόθεσμους στόχους για τη μείωση εκπομπής ατμοσφαιρικών ρύπων που εκτείνεται από την τρέχουσα χρονική περίοδο έως το 2020, αλλά εισάγει και στόχους για την περίοδο ως το 2050 και επιπλέον ορίζει ως έτος βάσης για την ολοκλήρωση του προγράμματος το 2100. Όσον αφορά τη μείωση εκπομπών ρύπων, στο έγγραφο της Επιτροπής επισημαίνεται η ανάγκη για ευρεία γεωγραφική κάλυψη των μειώσεων των εκπομπών ρύπων, συνεκτική κάλυψη τομέων και εκπομπών και ανάπτυξη φιλόδοξων και σημαντικών δεσμεύσεων για τη μείωση των εκπομπών. Επίσης εισάγονται προτάσεις για τη δυναμική αναθεώρηση των στόχων σε πενταετείς αναθεωρητικούς κύκλους και για δράσεις για την ενίσχυση της διαφάνειας και λογοδοσίας, μέσω ενός ισχυρού ρυθμιστικού πλαισίου για τις διαδικασίες ελέγχου, αναφοράς, επαλήθευσης και υπολογισμού των εκπομπών και προτείνει τη δημιουργία οργάνου για τη διευκόλυνση της εφαρμογής και ζητημάτων συμμόρφωσης. Τέλος, δεν παραλείπει την ανάγκη για ανάληψη δράσεων για την προετοιμασία και προσαρμογή για τις μη αναστρέψιμες επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής και την ανάγκη για ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας, των επενδυτικών προγραμμάτων και τη διαμόρφωση πολιτικών και βέλτιστων πρακτικών, ενίσχυση διμερών και πολυμερών πρωτοβουλιών. Για

¹⁰⁷ Ibid

την κλιματική χρηματοδότηση, είναι υπέρμαχος της ενίσχυσης της χρηματοδότησης, ιδίως από τα αναπτυγμένα κράτη, αλλά τονίζει την ανάγκη συμμετοχής όλων των μερών, με στόχο την εξασφάλιση τη δίκαιη συμμετοχή στη διαχείριση των οικονομικών βαρών, και τέλος προωθεί την εντατικοποίηση της περικοπής εκπομπών ρύπων προ του 2020.¹⁰⁸

β. Τα μέσα και η επίδραση της ΕΕ στις πολυμερείς κλιματικές διαπραγματεύσεις

Στο σημείο αυτό ερευνάται ο τρόπος με τον οποίο η ΕΕ προωθεί τους στόχους αυτούς μέσα από το ρόλο της στις διαπραγματεύσεις. Διερευνάται το τι είδους μέσα χρησιμοποιεί, οικονομικά και πολιτικά μέσα, την προώθηση των αξιών της ή το επιτυχές εσωτερικό μοντέλο και πώς αυτά αντιστοιχούν στους τύπους ηγεσίας, όπως αναλύθηκαν συνοπτικά παραπάνω.

ι. Ο δομικός ηγετικός ρόλος της ΕΕ

Η ΕΕ διαθέτει χαρακτηριστικά δομικής ηγεσίας, λόγω της πολιτικής ισχύος της η οποία πηγάζει από την εκπροσώπηση των κρατών μελών της αλλά και λόγω της οικονομικής ισχύος της, η οποία προκύπτει από το μέγεθος της ευρωπαϊκής εσωτερικής αγοράς της και της θέσης της στο διεθνές εμπόριο. Η ευρωπαϊκή οικονομία παρέχει ένα ισχυρό διαπραγματευτικό μέσο στην ΕΕ καθώς δίνει στην ΕΕ τη δυνατότητα να διαμορφώνει τις προϋποθέσεις πρόσβασης στην εσωτερική της αγορά αλλά και να εισάγει τα ευρωπαϊκά πρότυπα στις διεθνείς εμπορικές της συμφωνίες.¹⁰⁹ Επιπλέον, η οικονομική της δραστηριότητα συνδέεται άμεσα με την περιβαλλοντική της επίδραση λόγω του μεγέθους της βιομηχανίας της, των μεταφορών, της γεωργίας και της κατανάλωσης ενέργειας,¹¹⁰ γεγονός που αυτόματα την κατατάσσει στους σημαντικούς δρώντες στην κλιματική αλλαγή. Είναι επίσης σημαντικό το γεγονός ότι η ΕΕ και τα κράτη μέλη της διαθέτουν το μεγαλύτερο μερίδιο συμμετοχής στην παροχή αναπτυξιακής βοήθειας.¹¹¹ Γεγονός πάντως είναι ότι η ΕΕ δεν έχει κατορθώσει να εκμεταλλευτεί πλήρως τα πλεονεκτήματα της οικονομικής της ισχύος ως διαπραγματευτικά μέσα στις πολυμερείς διαπραγματεύσεις και να ασκήσει επιρροή αντίστοιχη του οικονομικού της βάρους. Το γεγονός αυτό αποδίδεται κυρίως στην ιδιαίτερη φύση της ΕΕ και στα σημαντικά διακυβερνητικά στοιχεία που διέπουν τη δομή και τη λειτουργία της.¹¹² Έχει παρατηρηθεί ότι τα χαρακτηριστικά αυτά συνδέονται με την έλλειψη εσωτερικής ενότητας και ευελιξίας στις διαπραγματεύσεις, ενώ σε άλλες περιπτώσεις διακρίνεται η έλλειψη αξιοπιστίας στη δράση

¹⁰⁸ Ibid

¹⁰⁹ Parker C., Karlsson C., Climate Change and the European Union's Leadership Moment, 2010, σελ. 927

¹¹⁰ Kilian B., Elgstrom O., Still a green Leader?, 2010, σελ. 264

¹¹¹ Ibid, σελ. 264 επ.

¹¹² Parker C., Karlsson C., Climate Change and the European Union's Leadership Moment, 2010, σελ. 929

της λόγω της επιδίωξης των εσωτερικών της συμφερόντων.¹¹³ Εκτός αυτών των στοιχείων όμως, αξίζει να σημειωθεί ότι στο διεθνές καθεστώς για την κλιματική αλλαγή όπου τα προβλήματα έχουν παγκόσμιο και μακροπρόθεσμο χαρακτήρα, η άσκηση ηγετικού ρόλου με δομικά χαρακτηριστικά πολιτικής και οικονομικής φύσεως έχει περιορισμένη μόνο επίδραση στην εξεύρεση αποτελεσματικών και βιώσιμων λύσεων, δεδομένου ότι ακόμα και οι ισχυροί δρώντες κατέληγαν σε συμφωνία για συγκεκριμένη δράση, δε θα μπορούσαν να την επιβάλλουν στη διεθνή κοινότητα, ούτε θα μπορούσαν να αναλάβουν το μακροπρόθεσμο κόστος των οικονομικών κινήτρων προς αυτή την κατεύθυνση.

ii. εργαλειακή ηγεσία

Η εργαλειακή ηγεσία συνδέεται κυρίως με τη διαπραγματευτική ικανότητα ενός δρώντα¹¹⁴ και με τη διάθεση συμμετοχής στις περιβαλλοντικές διεργασίες για τον καθορισμό των προβλημάτων, τη διαμόρφωση της ατζέντας, τον καθορισμό στόχων και την προώθηση πολιτικών λύσεων για την κλιματική απειλή.¹¹⁵ Μια διάσταση της εργαλειακής ηγεσίας αφορά στη διαδικασία διαμόρφωσης δομών μέσα στις οποίες είναι δυνατή η ανάπτυξη διμερών και πολυμερών διπλωματικών πρωτοβουλιών και η διαμόρφωση ‘συνασπισμών’ και την πρόληψη διαμόρφωσης αντίπαλων σχηματισμών.¹¹⁶

‘Ο «Συνασπισμός Υψηλών Προσδοκιών» είναι το σχέδιο που εμπνεύστηκε η Ευρώπη και οι σύμμαχοί της κατά τη διάρκεια του έτους. Είναι μία ομάδα αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών που άλλαξε τους όρους του ‘παιχνιδιού’ στο Παρίσι...Επιθυμούσαμε ένα μακροπρόθεσμο στόχο. Επιθυμούσαμε πενταετείς αναθεωρήσεις. Επιθυμούσαμε ένα κοινό, ισχυρό σύνολο κανόνων διαφάνειας και ευθύνης. Και επιθυμούσαμε μια δίκαιη συμφωνία για την κλιματική χρηματοδότηση και υποστήριξη.’¹¹⁷

Η επιτυχία του εγχειρήματος στο Παρίσι οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση μιας συμμαχίας, του ‘Συνασπισμού Υψηλών Προσδοκιών’ από την ΕΕ και μία ομάδα αναπτυσσόμενων κρατών η οποία σταδιακά ενισχύθηκε ώστε να αποτελείται από αναπτυσσόμενες χώρες από την Αφρική, την Καραϊβική και τις χώρες του Ειρηνικού. Η συμμαχία αυτή σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε από τον χαρισματικό ΥΠΕΞ των Νήσων Μάρσαλ, Tony de Brum το καλοκαίρι του 2015. Ο συνασπισμός ενισχύθηκε ποσοτικά και

¹¹³ Elgstrom O., The European Union as a Leader in International Multilateral Negotiations, 2007, σελ. 449

¹¹⁴ Grubb M., Gupta J., Climate Change and European Leadership , 2000, σελ. 20

¹¹⁵ Parker C., Karlsson C., Climate Change and the European Union’s Leadership Moment, 2010, σελ. 930

¹¹⁶ Grubb M., Gupta J., Climate Change and European Leadership , 2000, σελ. 20

¹¹⁷ Ομιλία του Επιτρόπου για την Κλιματική Αλλαγή και την Ενέργεια Miguel Arias Cañete (08/02/2016)
http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-264_en.htm

ποιοτικά κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στο Παρίσι, αριθμώντας πάνω από 100 χώρες στη σύνθεσή του, μεταξύ των οποίων οι ΗΠΑ και η Βραζιλία. Η δημιουργία συμμαχιών μέσα στις διαπραγματεύσεις μπορεί να αποφέρει πολλά θετικά αποτελέσματα τόσο στα συμμετέχοντα μέρη, όσο και στις ίδιες της υπό διαπραγμάτευση συμφωνίες.¹¹⁸ Οι θεσμοί όπως τα ΗΕ μπορούν να συμβάλουν στη διαμόρφωση τέτοιων σχηματισμών μεταξύ κυβερνήσεων με αντίστοιχη νοοτροπία, ομάδες με προσανατολισμό τη δράση ΜΚΟ. Οι θεσμοί μπορούν συνήθως έτσι να αποδίδουν καλύτερα όταν τα υπουργεία περιβάλλοντος λειτουργούν ως ηγετικοί φορείς στις διαπραγματεύσεις. Οι συνασπισμοί αυτοί μπορούν να συμβάλλουν καταλυτικά στην βελτίωση της συνεννόησης μεταξύ των χωρών και των θέσεων και συμφερόντων τους, στην ενίσχυση χρήσης βέλτιστων πρακτικών και στην παροχή υποστήριξης για στρατηγικές και δραστηριότητες που αφορούν τη μείωση των εκπομπών ρύπων.

Για την ΕΕ η διαμόρφωση ‘έξυπνων’ συμμαχιών αποδείχθηκε εξαιρετικά σημαντική, δεδομένης της πτωτικής πορείας της θέσης της στις διεθνείς περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις της τελευταίας δεκαετίας, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Κοπεγχάγης. Η στροφή του ενδιαφέροντός της προς αναζήτηση συμμάχων ανάμεσα στις αναπτυσσόμενες χώρες μετά την Κοπεγχάγη δημιούργησε σταθερούς δεσμούς ειδικά με τις Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες και Μικρά Νησιωτικά Κράτη, οι οποίοι δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τα σημαντικά επιτεύγματα της ΣΠ. Κατόρθωσε έτσι να δημιουργήσει συνασπισμούς με τις ΛΑΧ και τις ΜΝΚ με τις οποίες μοιράζεται την προτίμηση για την επίτευξη νομικά δεσμευτικής συμφωνίας με γενική εφαρμογή στα Μέρη, αλλά και να επιτύχει σημαντικούς συμβιβασμούς με τις ΗΠΑ και Κίνα σε θέματα σχεδιασμού των βασικών αρχών που θα διαπνέουν το νέο περιβαλλοντικό καθεστώς. Η νέα στρατηγική της ΕΕ σηματοδοτεί κατά τον Oberthur ένα «νέο ρόλο στη διεθνή κλιματική πολιτική ως ‘leadator’, ως σύνδεση των όρων leader και mediator, δηλαδή ηγέτιδας δύναμης και μεσολαβητή, το οποίο χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη πολυπολικότητα με τις ΗΠΑ και την Κίνα ως αντίβαρα», με «συστατικά που υφίστανται καθ’ όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων μετά την Κοπεγχάγη το 2009 και γίνονται εμφανεστερα από το Ντουρμπάν το 2011».¹¹⁹

¹¹⁸ Oberthur, S., Where to go from Paris? The European Union in climate geopolitics, Global Affairs, 2016, DOI: 10.1080/23340460.2016.1166332, <http://dx.doi.org/10.1080/23340460.2016.1166332> , σελ. 4

¹¹⁹ Oberthur, S., Where to go from Paris? The European Union in climate geopolitics, 2016, σελ. 3

iii. Καθοδηγητική ηγεσία directional leadership

α. Αρχές και αξίες

‘Τα συμφέροντά μας και οι αξίες μας συμβαδίζουν. Έχουμε συμφέρον να προωθούμε τις αξίες μας στον κόσμο. Ταυτόχρονα, οι θεμελιώδεις αξίες μας συνυφαίνονται με τα συμφέροντά μας. Η ειρήνη και η ασφάλεια, η ευημερία, η δημοκρατία και κανονιστική παγκόσμια τάξη είναι τα συμφέροντα που καθορίζουν την εξωτερική μας δράση.’¹²⁰

Οι αρχές και οι αξίες της ΕΕ αποτελούν τον πυρήνα του ιδιόμορφου πολιτικού συστήματος που έχει διαμορφωθεί στον ευρωπαϊκό χώρο και διέπουν και την εξωτερική της δράση. Το διεθνές δίκαιο, ως σύνολο κανόνων ου διέπει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών συνδέεται άμεσα με την προώθηση πολυμερών λύσεων για την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων, και ειδικά στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο άρθρο της ΣΕΕ. Όπως υποστηρίζει ο Manners, πρόκειται για μία κανονιστική αρχή της ΕΕ με υπερεθνικό χαρακτήρα, υπό την έννοια του κοινοτικού δικαίου, του διεθνούς και του κοσμοπολιτισμού. Αυτή τριμερής διάσταση της υπερεθνικότητας του δικαίου αποδίδεται στον υπερεθνικό χαρακτήρα του κοινοτικού δικαίου για τα κράτη μέλη της ΕΕ, στην ενθάρρυνση της ΕΕ για συμμετοχή στο διεθνές δίκαιο πέρα από την ευρωπαϊκή έννομη τάξη και τρίτον, στην ευρωπαϊκή αρχή του κοσμοπολιτικού δικαίου που ενισχύει την ανάπτυξη και συμμετοχή της ΕΕ στο ανθρωπιστικό δίκαιο και στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο σεβασμός των κανόνων δικαίου, η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν τον πυρήνα των συμφωνιών της ΕΕ με τρίτες χώρες. Η προώθηση των κανόνων δικαίου εντός των κρατών μελών αλλά και στις μεταξύ τους σχέσεις αντανakλά τη δέσμευση της ΕΕ στην ‘αποτελεσματική πολυμέρεια’ των ‘διεθνών θεσμών και της διεθνούς έννομης τάξης’.¹²¹ Η πολυμερής συνεργασία, ιδίως στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών όπως τα ΗΕ, συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της επικοινωνίας μεταξύ των κρατών και στη διαμόρφωση κοινών στόχων και θέσεων για την αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων διεθνούς φύσεως. Κατά συνέπεια των παραπάνω, η ΕΕ δε θα μπορούσε παρά να προωθεί την διαμόρφωση μιας νομικά δεσμευτικής συμφωνίας για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα ακανθώδες ζήτημα, η νομική φύση της Συμφωνίας δεν έλαβε μεγάλες διαστάσεις κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, το 2015 όμως συμφωνήθηκε ότι η συνέπεια προς την απόφαση του

¹²⁰ ‘Κοινό Όραμα, Κοινή Δράση: Μια ισχυρότερη Ευρώπη’, Ιούνιος 2016
https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/about/eugs_review_web_4.pdf

¹²¹ Manners I., The normative ethics of the European Union, 2008, σελ. 52

Ντουρμπάν επέβαλε τη μορφή της Συνθήκης με νομική δεσμευτικότητα για την υπό διαπραγμάτευση συμφωνία.

Η Συμφωνία των Παρισίων είναι ένα νομικό εργαλείο μέσα στο πλαίσιο της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, αντίστοιχο με το Πρωτόκολλο του Κυότο του 1997. Οι μελετητές που ασχολήθηκαν με το ζήτημα αυτό κάνουν διάκριση ως προς τη φύση της συμφωνίας και τον χαρακτήρα των διατάξεων, επισημαίνοντας πως η Συμφωνία διαθέτει χαρακτηριστικά που την κατατάσσουν στις Συνθήκες βάσει του Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών¹²², οι διατάξεις που περιλαμβάνει όμως διακρίνονται σε τρία είδη, νομικά δεσμευτικές, ήπιου νομικού χαρακτήρα και μη δεσμευτικές.¹²³ Η Συμφωνία των Παρισίων θεωρείται συνθήκη, όπως ορίζεται στη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, αποτελεί νομικό εργαλείο της Σύμβασης Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή και εφαρμόζεται στα κράτη που την αποδέχονται μέσω επικύρωσης, αποδοχής, έγκρισης ή ένταξης. Όπως διαπιστώνεται, οι διατάξεις της Συμφωνίας κυμαίνονται ως προς το χαρακτήρα τους και τη δεσμευτικότητά τους, από κανονιστικές/υποχρεωτικές διατάξεις, ήπιες κανονιστικές διατάξεις και μη υποχρεωτικές διατάξεις. Η νομική δεσμευτικότητα μπορεί να επιφέρει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, ακόμα και εν τη απουσία δικαστικής εφαρμογής ή επιβολής. Δεδομένου ότι η ΣΠ αποτελεί Συνθήκη, πρέπει να επικυρωθεί από τα κράτη, οπότε η αποδοχή μιας συνθήκης σηματοδοτεί μεγαλύτερη εσωτερική αποδοχή και δεσμευτικότητα σε σχέση με μια πολιτική συμφωνία. Επιπροσθέτως, συνδέεται με την ανάπτυξη ενός αισθήματος υποχρέωσης στα κράτη για επίτευξη μεγαλύτερου βαθμού εφαρμογής και αισθήματος σοβαρότητας και ευθύνης, προκαλώντας όχι μόνο μεγαλύτερη συμμόρφωση αλλά και την τάση να αρθρώνουν έντονη κριτική προς τα μη συμμορφούμενα κράτη, με επακόλουθο την διαμόρφωση πλήγματος στις φήμη τους και στις σχέσεις τους με άλλα κράτη. Τέλος, οι νομικά δεσμευτικές συμφωνίες εμφανίζονται να επιφέρουν μεγαλύτερες επιδράσεις στη διαμόρφωση των εθνικών πολιτικών, καθώς είναι σε ευνοϊκότερη θέση να επηρεάζουν το γραφειοκρατικό σύστημα και να κινητοποιούν τους εσωτερικούς δρώντες. Δεν πρέπει πάντως να παραλείπεται η επισήμανση ότι η σχέση μεταξύ νομικής δεσμευτικότητας και αποτελεσματικότητας είναι αρκετά περίπλοκη, δεδομένου ότι η νομική δεσμευτικότητα μπορεί να επηρεάσει αρνητικά το εύρος της συμμετοχής σε μια συμφωνία και ως εκ τούτου να την αποδυναμώσει σημαντικά, ιδίως εάν πρόκειται για ζήτημα όπως η κλιματική αλλαγή που απαιτεί την ευρύτερη δυνατή συλλογική δράση. Επιπλέον, η νομική δεσμευτικότητα συνδέεται

¹²² Bodanski D., *The legal character of Paris Agreement*, 2016, σελ. 14 και Rajamani L., *The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations*, 2016, σελ. 340-341

¹²³ Rajamani L., *The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations*, 2016, σελ. 342

με την αναγνώριση μια Συμφωνίας ως επιτυχούς και την ενίσχυση της αποδοχής της από την κοινή γνώμη. Επιπροσθέτως, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς το γεγονός ότι η νομική δεσμευτικότητα μπορεί να αγγίξει τις ‘ευαίσθητες χορδές’ των κρατών που αφορούν τον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας. Τέλος, για κράτη, όπως οι ΗΠΑ, των οποίων το σύστημα επικύρωσης Συνθηκών είναι περίπλοκο, η νομική δεσμευτικότητα μπορεί να αποτελέσει ουσιώδες ζήτημα αντιπαράθεσης.¹²⁴

Η πολυμέρεια ορίζεται ως η πρακτική συντονισμού των εθνικών πολιτικών τριών ή περισσότερων κρατών, μέσω ad hoc πλαισίων ή μέσω θεσμοποιημένων διεργασιών¹²⁵ και επιτυγχάνεται κατά κύριο λόγο μέσα από τις διεργασίες των διεθνών οργανισμών και των διεθνών καθεστώτων είναι σε θέση να αποτελέσει μοχλό πίεσης και κινητήρια δύναμη για την ανάληψη σημαντικών περιβαλλοντικών δράσεων από τις κυβερνήσεις.¹²⁶ Οι θεσμοί αυτοί μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά την πολιτική διαδικασία παραγωγής και εφαρμογής πολιτικής σε τρία σημεία. Πρώτον, είναι σε θέση να συνεισφέρουν στη διαμόρφωση κατάλληλων προγραμμάτων, ώστε να αντανακλούν το συνδυασμό πολιτικής και τεχνοκρατικής συναίνεσης για τη φύση των περιβαλλοντικών απειλών. Δεύτερον, μπορούν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση πιο συνεκτικών και εξειδικευμένων διεθνών πολιτικών που συνιστούν απόρροια πολιτικής συμφωνίας μετά από διεθνείς διαπραγματεύσεις. Τρίτον, δύνανται να συνεισφέρουν στην ανταπόκριση των εθνικών πολιτικών που ελέγχουν άμεσα της πηγές της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.¹²⁷ Η αποτελεσματικότητα των διεθνών θεσμών συνίσταται ουσιαστικά στην ενίσχυση της ποιότητας των προσπαθειών για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω της συμβολής τους στην υπέρβαση των προβλημάτων που σχετίζονται με τη μονομερή κρατική δράση, όπως τα χαμηλά επίπεδα περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος, η έλλειψη δυνατοτήτων αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών απειλών και η αδυναμία μονομερούς αντιμετώπισης προβλημάτων συλλογικού χαρακτήρα. Ως προς την πολυμέρεια, η ΕΕ προωθεί διαχρονικά τη διαμόρφωση καθεστώτων διεθνούς συνεργασίας ιδίως μέσα στα πλαίσια διεθνών οργανισμών και συμφωνιών, στις οποίες θα μετέχουν όσο το δυνατόν περισσότερα κράτη, αναγνωρίζοντας και επισημαίνοντας ότι η φύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων είναι τέτοια που απαιτεί συνεργασία και συλλογική δράση, έτσι ώστε να

¹²⁴ Bodanski D., *The legal character of Paris Agreement*, 2016, σελ. 13-14

¹²⁵ Keohane, R. O., *Multilateralism: an agenda for research*, *International Journal* December, 1990 vol. 45 no. 4 731-764, σελ. 731

¹²⁶ Haas, P. M., Keohane, R.O., Levy, A. M., *Improving Effectiveness of International Environmental Institutions*, στο *Institutions for the Earth Sources of Effective Environmental Protection*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London England, 3rd printing, 1995, σελ. 398

¹²⁷ *Ibid.*, σελ. 7-8

επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα. Προωθεί συστηματικά λοιπόν τη συμμετοχή όσο το δυνατόν περισσότερων δρώντων και επιμένει κυρίως στη συμμετοχή των ισχυρών δρώντων, όπως οι ΗΠΑ, η Κίνα και η Βραζιλία, θεωρώντας ότι πρέπει οι μεγάλοι ρυπαντές να δείχνουν το δρόμο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Από την άλλη πλευρά δεν παραλείπει να τονίζει το γεγονός πως ο διαχωρισμός αναπτυγμένων και αναπτυσσομένων οικονομικά χωρών θεωρείται πλέον παρωχημένος, ιδίως όσον αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα, δεδομένου ότι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν εξελιχθεί σε μεγάλους ρυπαντές (Κίνα, Ινδία). Όπως φαίνεται η στρατηγική της ΕΕ όσον αφορά τη συμμετοχή της στις διαπραγματεύσεις για τη νέα συμφωνία στα πλαίσια της Σύμβασης Πλαίσιο των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή ακολούθησε έναν διαφορετικό προσανατολισμό μετά τα απογοητευτικά αποτελέσματα της Διάσκεψης της Κοπεγχάγης. Η σημαντική αυτή μεταβολή προσανατολισμού, ιδίως σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο, της επέτρεψε να εκμεταλλευτεί τα πενιχρά επιτεύγματα της ΔΚ προς όφελος των επιδιώξεών της και να μπορέσει έτσι να αποκαταστήσει την πρωταγωνιστική παρουσία της στις περιβαλλοντικές διαπραγματεύσεις.

Η ΕΕ υιοθετεί το νέο αυτό πρότυπο πολιτικής που συνδυάζει τις σύγχρονες περιβαλλοντικές προκλήσεις με το αναπτυξιακό φαινόμενο και καθιστά την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης ως στόχο κεντρικής σημασίας στα ευρωπαϊκά προγράμματα δράσης για το περιβάλλον.¹²⁸ Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης ενσωματώνεται στην ΕΕ ως αξιακό θεμέλιο αλλά και ως στόχος που διέπει τις ευρωπαϊκές πολιτικές ανεξαρτήτως πεδίου πολιτικής και στρατηγικής με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ. Πρόκειται για μία έννοια που συμπυκνώνει όλες αυτές τις αρχές και αξίες και καθίσταται το βασικό σημείο αναφοράς κάθε δράσης που σχετίζεται με το περιβάλλον, ιδίως αν λάβουμε υπόψιν ότι όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν άμεσες και έμμεσες συνέπειες, όχι μόνο στο φυσικό περιβάλλον αλλά και στον άνθρωπο που ζει σε αυτό. πολιτικής όπως η εκπαίδευση, η έρευνα και ανάπτυξη, ή σχετίζεται με τις οικονομικές πολιτικές. Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, όπως είναι εμφανές έχει πολλές εκφάνσεις και προεκτάσεις ανάλογα με το εκάστοτε πεδίο πολιτικής που πλαισιώνει, είτε πρόκειται καθαρά για μέρος της περιβαλλοντικής πολιτικής, είτε αφορά πτυχές της κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής και διευρύνεται ακόμα περισσότερο όταν συνδεθεί με άλλα ευρωπαϊκά αξιακά θεμέλια, όπως η ανθρώπινα δικαιώματα, η δημοκρατία και η προώθηση της ειρήνης. Η αειφόρος ανάπτυξη μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε τομείς που σχετίζονται με την παραγωγή και εξοικονόμηση ενέργειας ή σε τομείς υπό μετάβαση σε καθαρότερες πηγές ενέργειας. Αντιστοίχως, είναι δυνατή η προώθηση σημαντικών λύσεων

¹²⁸ Τσάλτας Γ., Πλατιάς Χ., Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, 2010, σελ. 51

που αφορούν προβλήματα της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, τα οποία συνδέονται με τις συγκρούσεις για τους φυσικούς πόρους, π.χ. παραγωγή πετρελαίου, αλλά και τα αναδυόμενα προβλήματα περιβαλλοντικής φύσεως, όπως η ξηρασία ή η άνοδος της στάθμης της θάλασσας που μπορούν να προκαλέσουν μαζικές μεταναστεύσεις και ένοπλες συγκρούσεις.¹²⁹

Η ιδέα της αειφόρου ανάπτυξης έχει πλέον καθιερωθεί ως αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ επιπλέον σε πρακτικό επίπεδο ενσωματώνεται ως στόχος σε όλες τις ευρωπαϊκές πολιτικές. Κεντρικός άξονας της ενσωμάτωσης αυτής αποτελεί η υιοθέτηση της Στρατηγικής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη το 2001 με τη Διακήρυξη του Γκέτεμποργκ, στρατηγική που συνίστατο σε δύο μέρη, πρώτον σε στόχους και μέτρα πολιτικής για την αντιμετώπιση μη βιώσιμων τάσεων στην ευρωπαϊκή πολιτική και οικονομία και δεύτερον, στην πρόταση για την ανάπτυξη μιας νέας προσέγγισης της διαμόρφωσης πολιτικών που θα διασφαλίζει τη συνοχή μεταξύ οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής πολιτικής. Η Στρατηγική για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη της ΕΕ καθιερώθηκε ως η τρίτη, περιβαλλοντική διάσταση της Στρατηγικής της Λισαβόνας¹³⁰ και περιλάμβανε κυρίως την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων για περιβαλλοντικά ζητήματα. Το 2006 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο μετά από πρόταση της Επιτροπής υιοθέτησε την ανανεωμένη Στρατηγική για την αειφόρο ανάπτυξη¹³¹. Από τις βασικές περιβαλλοντικές αρχές της ΕΕ μπορεί κανείς να διακρίνει την προσπάθεια συμπερίληψης της αρχής της πρόληψης αλλά και της αρχής της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης, καθώς επίσης και της αρχής της ενσωμάτωσης των δράσεων της προστασίας του περιβάλλοντος σε όλες τις εσωτερικές πολιτικές.

β. Η ΕΕ ως πρότυπο

1. Η κλιματική πολιτική της ΕΕ

Η ανάπτυξη της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξειδικεύεται ακόμα περισσότερο σε συγκεκριμένα Προγράμματα για την αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής δημιουργώντας έτσι μία σφαιρική στρατηγική για την προστασία του περιβάλλοντος.

ι. 2020 Πακέτο για το Κλίμα και την Ενέργεια

¹²⁹ Jung W., Loske, R., Issue Linkages to the Sustainability Agenda Potential for directional leadership, στο Grubb M., Gupta J., Climate Change and European Leadership, 2000, σελ. 166

¹³⁰ Στρατηγική της Λισαβόνας (2000) http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm

¹³¹ Αναθεώρηση της Στρατηγικής της ΕΕ για την Αειφόρο Ανάπτυξη, 2006, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010917%202006%20INIT>

Το Πακέτο για το Κλίμα και την Ενέργεια 2020¹³² αποτελεί μία δέσμη νομοθετικών ρυθμίσεων για τη διασφάλιση της κάλυψης των στόχων της ΕΕ όσον αφορά την κλιματικής αλλαγή και την ενέργεια έως το 2020, όπως αυτοί καθορίστηκαν από τους ευρωπαίους ηγέτες το 2007 και τέθηκαν σε ισχύ το 2009 μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων. Οι τρεις κύριοι στόχοι του προγράμματος αυτού, οι οποίοι έχουν εισαχθεί και στο Πρόγραμμα ‘Στρατηγική για την Ευρώπη 2020’ ως προτεραιότητα, περιλαμβάνουν τη μείωση κατά 20% των εκπομπών ατμοσφαιρικών ρύπων, τη δέσμευση ότι το 20% της ενωσιακής ενέργειας θα προέρχεται από πηγές ανανεώσιμης ενέργειας και την κατά 20% ενίσχυση της ενεργειακής επάρκειας.

Τα μέσα για την επίτευξη του 20/20/20

Η οργάνωση των προγραμμάτων με βασικό ζητούμενο τη μείωση εκπομπής ατμοσφαιρικών ρύπων προωθείται μέσω συγκεκριμένων μηχανισμών που αναπτύσσει η ΕΕ προς αυτό το σκοπό. Οι εκπομπές ρύπων χωρίζονται ουσιαστικά σε δύο κατηγορίες, αφενός στις εκπομπές που προέρχονται από μεγάλης κλίμακας ενεργειακές εγκαταστάσεις, βιομηχανίες και αεροπλοΐα και σε αυτές που προέρχονται από άλλους τομείς, όπως είναι οι οικιακές εκπομπές, η γεωργία, τα απόβλητα και οι μεταφορές. Για την πρώτη κατηγορία εκπομπών ρύπων λειτουργεί ένα ειδικά διαμορφωμένο σύστημα, το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου (Emissions Trading System - ETS)¹³³, το οποίο χαρακτηρίζεται ως ο ‘ακρογωνιαίος λίθος της ευρωπαϊκής πολιτικής για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και είναι το βασικό εργαλείο για τη μείωση των ατμοσφαιρικών ρύπων’. Λειτουργεί με το σύστημα ‘cap and trade’, δηλαδή ορίζεται ένα ανώτατο όριο των συνολικών εκπομπών ρύπων, το οποίο έχει συνεχώς μειούμενες τιμές, έτσι ώστε να μειώνονται οι συνολικές εκπομπές ρύπων και μέσα σε αυτό το όριο, οι εταιρίες λαμβάνουν ή αγοράζουν άδειες εκπομπών ρύπων τις οποίες μπορούν να ανταλλάσσουν μεταξύ τους εάν χρειάζεται. Το σύστημα αυτό παρέχει ευελιξία και προωθεί τις επενδύσεις σε καθαρές τεχνολογίες, χαμηλού ενεργειακού κόστους. Για τους τομείς εκτός ETS, δηλαδή οικιακή ενέργεια, γεωργία, απόβλητα και μετακινήσεις (εκτός αεροπλοΐας), τα κράτη-μέλη αναλαμβάνουν ετήσιους στόχους μείωσης των εκπομπών έως το 2020, οι οποίοι διαφέρουν αναλόγως τον εθνικό πλούτο του κάθε κράτους ενώ επιπλέον, η πρόοδος των αποτελεσμάτων αυτών αποτελεί αντικείμενο παρακολούθησης και ελέγχου από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

¹³² Συμβούλιο της ΕΕ – Απόφαση για τα στοιχεία του τελικού συμβιβασμού για το ‘Πακέτο για το Κλίμα και την Ενέργεια 2020’, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st17215.en08.pdf>

¹³³ Πληροφορίες για το Πρόγραμμα Ανταλλαγής Εκπομπών Ρύπων της ΕΕ https://ec.europa.eu/clima/policies/ets/index_en.htm

Η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Renewable Energy)¹³⁴ αποτελεί σημαντικό στοιχείο της ευρωπαϊκής πολιτικής καθώς τα κράτη μέλη της ΕΕ αναλαμβάνουν εθνικούς δεσμευτικούς στόχους για την ενίσχυση της της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στο μερίδιο της ενεργειακής κατανάλωσης έως το 2020, όπως προβλέπεται στην Οδηγία για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας¹³⁵. Σημαντική είναι και η προτεραιότητα που δίνεται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, με έμφαση στην υποστήριξη τεχνολογιών με χαμηλή χρήση άνθρακα, όπως είναι τα προγράμματα NER300 και Horizon 2020 και η προώθηση της ενεργειακής επάρκειας, μέσω του Προγράμματος Ενεργειακής Επάρκειας και την Οδηγία Ενεργειακής Επάρκειας.¹³⁶

Η προστασία του περιβάλλοντος περιλαμβάνεται επίσης ως μια από τις βασικές στοχεύσεις και στη Στρατηγική ‘Ευρώπη 2020’¹³⁷, προτεραιότητες του οποίου είναι η ‘έξυπνη’ ανάπτυξη, η αειφόρος ανάπτυξη και η ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς. Το δεύτερο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης αναφέρεται στην προώθηση της πράσινης οικονομίας, με μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα και ενεργειακή επάρκεια, με αναφορά στο τρίπτυχο 20/20/20.

ii. Το Πρόγραμμα Πλαίσιο για το Κλίμα και την Ενέργεια 2030

Το Πρόγραμμα Πλαίσιο για το Κλίμα και την Ενέργεια 2030¹³⁸ θέτει τρεις στόχους για το έτος 2030, τη μείωση των εκπομπών ατμοσφαιρικών ρύπων κατά 40%, τη χρήση τουλάχιστον 27% ανανεώσιμης ενέργειας στο σύνολο της ενεργειακής κατανάλωσης και κατά 27% ενίσχυση της ενεργειακής επάρκειας. Υιοθετήθηκε το 2014 και σχεδιάστηκε με τρόπο ώστε να συμβάλει στο νέο καθεστώς της Συμφωνίας των Παρισίων.

Η κλιματική πολιτική της ΕΕ διαμορφώνει ένα συνεκτικό πλαίσιο που συνίσταται στη μείωση της εκπομπής ατμοσφαιρικών ρύπων και στη χρήση φιλικότερων προς το περιβάλλον πηγών ενέργειας, το οποίο μπορεί να αποτελέσει πρότυπο για τις τρίτες χώρες με τις οποίες συνδιαλέγεται και συνεργάζεται για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ο προσανατολισμός των στόχων της ΕΕ προς μια οικονομία με χαμηλή χρήση άνθρακα έρχεται

¹³⁴ Πληροφορίες για την πρωτοβουλία ανανεώσιμων πηγών ενέργειας

https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/index_en.htm

¹³⁵ Οδηγία 2009/28/ΕΕ για τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0028&from=EN>

¹³⁶ Πληροφορίες για το Πακέτο 2020 για το κλίμα και την ενέργεια

https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/index_en.htm

¹³⁷ Ακοίνωση της Επιτροπής για τη Στρατηγική ‘Ευρώπη 2020’

http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/europe2020stocktaking_en.pdf

¹³⁸ Πληροφορίες για το Πρόγραμμα-Πλαίσιο για το Κλίμα και την Ενέργεια για το 2030

https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030/index_en.htm

στο προσκήνιο ως μια πρόταση συμβατή με την ενεργειακή ασφάλεια, την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα. Η μονομερής δράση της ΕΕ για την κλιματική αλλαγή και για την περιβαλλοντική προστασία αποτελούν πρότυπο για τις τρίτες χώρες, αρκετές από τις οποίες φαίνεται ότι προτίθενται να ακολουθήσουν το ευρωπαϊκό παράδειγμα για την υιοθέτηση αντίστοιχων πολιτικών και μηχανισμών, όπως το Ευρωπαϊκό Σύστημα Ανταλλαγής Ρύπων (ΗΠΑ, Νέα Ζηλανδία, Αυστραλία, Ιαπωνία).¹³⁹ Σημειώνεται πάντως ότι για να είναι πιο αποδοτική η προσπάθεια της ΕΕ για την προώθηση των προτύπων της χρειάζεται πιο αποτελεσματική εφαρμογή της ευρωπαϊκής πολιτικής και της αποδόμησης της εσωτερικής διαίρεσης της ΕΕ.¹⁴⁰

¹³⁹ Parker C., Karlsson C., *Climate Change and the European Union's Leadership Moment*, 2010, σελ. 940

¹⁴⁰ *Ibid.*, σελ. 941

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η εξέταση της κανονιστικής ισχύος της ΕΕ αποτέλεσε το έναυσμα για τη διερεύνηση του διεθνούς ρόλου της ΕΕ στο πλαίσιο των πολυμερών διαπραγματεύσεων για την κλιματική αλλαγή. Η κανονιστική ισχύς της ΕΕ πηγάζει από τις ιδιαίτερες συνθήκες που συνετέλεσαν στη δημιουργία και εξέλιξη της, βασίζεται σε συγκεκριμένες αρχές και αξίες τις οποίες προωθεί σε διεθνές επίπεδο μέσω των διαφόρων μορφών διάχυσης. Η εξέταση της εσωτερικής περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ αλλά και της εξωτερικής της διάστασης και κατόπιν της συμμετοχής της στις διεθνείς διαπραγματεύσεις μας επιτρέπει την εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων για την κανονιστική της ισχύ. Η ΕΕ διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της Συμφωνίας των Παρισίων του 2015, η οποία σηματοδοτεί την μετεξέλιξη του διεθνούς κλιματικού καθεστώτος και την αναμόρφωσή του ως νέας αξιακής και λειτουργικής βάσης για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Κατ' επέκταση, διαπιστώνεται ότι η ΕΕ έχοντας ως θεμέλιο τις βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου, της πολυμέρειας και της αειφόρου ανάπτυξης ωθείται αφενός να δράσει βάσει των αρχών αυτών και στο πεδίο της ανάπτυξης της εξωτερικής περιβαλλοντικής πολιτικής της, επιδιώκοντας αφενός την πολυμερή συνεργασία και τη διαμόρφωση διεθνών κανόνων για το κλίμα και αφετέρου να προωθήσει τις αρχές αυτές στον πυρήνα του διεθνούς κλιματικού καθεστώτος, μέσα από το οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί η διάχυσή τους και στους υπόλοιπους δρώντες σε αυτό. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕ προωθεί διαχρονικά την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής στα πλαίσια της διεθνούς συνεργασίας και του διεθνούς δικαίου, επιχειρώντας να συμβάλει με διπλωματικά και οικονομικά μέσα στη συμμετοχή όσο το δυνατόν περισσότερων κρατών στη διαδικασία αυτή.

Κατά την εξωτερική της δράση, η ΕΕ επιχειρεί να προάγει τις θεμελιώδεις αρχές και αξίες της και να τις ενσωματώσει στα διεθνή καθεστώτα που συμμετέχει, κάτι που όπως διαπιστώνεται συχνά επιτυγχάνει, εφόσον βέβαια πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, όπως η ανάπτυξη συνεπούς, συνεκτικής και αξιόπιστης πολιτικής και δράσης, η επίτευξη εσωτερικού συντονισμού και ενότητας και η σωστή χρήση των διπλωματικών, οικονομικών και τεχνοκρατικών εργαλείων που διαθέτει. Η ΕΕ επηρεάζει το διεθνές κλιματικό καθεστώς με την προώθηση των αρχών του διεθνούς δικαίου και της πολυμερούς συνεργασίας, αφετέρου δε επηρεάζεται από αυτό δεδομένου ότι εισάγει την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως αυτή αναπτύχθηκε στους κόλπους των ΗΕ, την καθιστά κεντρικό στοιχείο της πολιτικής της και επιχειρεί να την επαναπροωθήσει σε ένα άλλο πλαίσιο της διεθνούς περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, όπως το διεθνές καθεστώς για την κλιματική αλλαγή, με την πεποίθηση ότι η

παράμετρος αυτή θα συμβάλει στην καλύτερη και αποτελεσματικότερη επίλυση των κλιματικών προβλημάτων.

Η ΕΕ διαμορφώνει σταδιακά μέσα στο πέρας των ετών μία σταθερή, συνεκτική και συνεπή, προς τις βασικές αρχές και τις άλλες πολιτικές της, κλιματική πολιτική, η οποία σε συνδυασμό με την ενεργειακή πολιτική ολοκληρώνει την ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος. Τα σημαντικά επιτεύγματα που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια ως προς τη μείωση της εκπομπής ατμοσφαιρικών ρύπων και την τεχνολογική και επιστημονική ανάπτυξη αποτελούν τα συστατικά στοιχεία για τη διαμόρφωση ενός προτύπου, μιας παραδειγματικής/προσήκουσας συμπεριφοράς για τον υπόλοιπο κόσμο και αυτή η δράση της μπορεί να της αποδώσει το χαρακτηρισμό της κανονιστικής ισχύος. Αντίστοιχα η ΕΕ αναπτύσσει τα εργαλεία πολιτικής, τα οποία και προωθεί συστηματικά μέσω της εξωτερικής της δράσης ώστε να λειτουργούν ως πρότυπο για τις τρίτες χώρες, οι οποίες, όπως διαφαίνεται, προτίθενται να δράσουν με αντίστοιχο τρόπο για τη συμβολή τους στην επίλυση ενός παγκόσμιου περιβαλλοντικού προβλήματος, όπως η κλιματική αλλαγή. Πράγματι, η συνολική δράση αυτή φαίνεται να διαμορφώνει το κλίμα για την περαιτέρω ανάπτυξη και προώθηση του διεθνούς κλιματικού καθεστώτος με το οποίο φαίνεται να βρίσκεται σε μια συνεχή διάδραση, καθώς η ΕΕ επηρεάζει το διεθνές καθεστώς και τα υπόλοιπα μέρη που συμμετέχουν σε αυτό ως προς τον προσανατολισμό και την εξέλιξή του. Όπως είναι φυσικό, δεν ελλείπουν οι απόψεις που εκφράζουν κριτική ως προς τις καταβολές της ευρωπαϊκής εξωτερικής δράσης, υποστηρίζοντας ότι οι πραγματικοί λόγοι της δραστηριότητας της ΕΕ στα διάφορα πεδία δράσης της πηγάζουν από τα οικονομικά συμφέροντά της και συνδέονται με την διαφύλαξη της ευρωπαϊκής αγοράς, του εμπορίου και της ανταγωνιστικότητάς της. Φυσικά, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι τα οικονομικά και αναπτυξιακά στοιχεία επηρεάζουν καθοριστικά τη δράση της ΕΕ, από την άλλη πλευρά όμως είναι εμφανές κατέστη εμφανές ότι η διαμόρφωση των πολιτικών της ΕΕ πραγματοποιείται με ένα προγραμματισμό μακροπρόθεσμων στοχεύσεων και στρατηγικών, που καθιστά δυσκολότερη την επιρροή των πρόσκαιρων οικονομικών συνθηκών σε αυτόν.

Ως τελική παρατήρηση θα ήταν χρήσιμη η αναφορά σε ορισμένες διεθνείς πολιτικές εξελίξεις που είναι δυνατόν να επηρεάσουν τη θέση και δράση της ΕΕ όχι μόνο στο διεθνές κλιματικό καθεστώς αλλά και στη διεθνή πολιτική εν γένει. Αφενός επισημαίνεται ότι η πρόσφατη εκλογή του Donald Trump, επίμονου αρνητή της κλιματικής αλλαγής, στην Προεδρία των ΗΠΑ μπορεί να επηρεάσει πολλαπλά την ΕΕ. Οι δηλώσεις του νεοεκλεγέντα Προέδρου των ΗΠΑ για εκ νέου προσανατολισμό της αμερικανικής οικονομίας προς τη

βιομηχανία ορυκτών καυσίμων εις βάρος των αμερικανικών κλιματικών πολιτικών αλλά και για άμεσες περικοπές των χρηματοδοτήσεων στα προγράμματα κλιματικής πολιτικής του ΟΗΕ¹⁴¹ αφενός δημιουργούν ένα σημαντικό ζήτημα που απαιτεί την ισχυρή φωνή και παρουσία της ΕΕ και εντατικοποίηση της εξωτερικής της δράσης, ώστε να αποφευχθούν οι επιπτώσεις μιας τέτοιας εξέλιξης της αμερικανικής πολιτικής, αφετέρου όμως δημιουργεί και πολύτιμες ευκαιρίες για την επαναβεβαίωση και ισχυροποίηση της ηγετικής φυσιογνωμίας της ΕΕ. Σημαντική είναι η πρόσφατη ολοκλήρωση των εργασιών της Διάσκεψης για την Κλιματική Αλλαγή στο Μαρακές το Νοέμβριο του 2016, οι οποίες κατέληξαν σε αποφάσεις που αφορούν κατά κύριο λόγο την προετοιμασία για την εφαρμογή της Συμφωνίας των Παρισίων και την αξιολόγηση και αναθεώρηση των μηχανισμών και των πολιτικών για την κλιματική αλλαγή¹⁴² και στην δημιουργία της Πλατφόρμας Συνεργασίας του Μαρακές για την Παγκόσμια Κλιματική Αλλαγή¹⁴³, η οποία έχει στόχο την ακόμα μεγαλύτερη ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας για την επιτάχυνση της κλιματικής δράσης.

¹⁴¹ Greshko, M., The Global Dangers of Trump's Climate Denial, 09/11/2016, National Geographic News, online έκδοση, <http://news.nationalgeographic.com/2016/11/president-trump-global-climate-change-denial-environment/>

¹⁴² Πληροφορίες για τη Διάσκεψη στο Μαρακές 2016 <http://unfccc.int/2860.php#auv>

¹⁴³ Πλατφόρμα Συνεργασίας για την Παγκόσμια Κλιματική Αλλαγή http://unfccc.int/files/paris_agreement/application/pdf/marrakech_partnership_for_global_climate_action.pdf

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Δούση Ε., Η περιβαλλοντική διακυβέρνηση σε κρίση: Ρίο+20: Υποσχέσεις με αβέβαιη εφαρμογή, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2014

Στεφάνου, Κ. Α., Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015

Τσάλτας, Γ. Ι., Πλατιάς, Χ., Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον Ανατομία μιας Κοινής Ευρωπαϊκής Πολιτικής, Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Αθήνα 2010

Τσινισιζέλης Μ., Χρυσόχου Δ. Ν., Ξενάκης Δ. Κ., Σταυρίδης Σ., Υφαντής Κ., Ευρωπαϊκή πολιτεία Η τέχνη της συνδιάθεσης, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα, 2009

Χρυσόχου, Δ.Ν., Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης – Μια διαλεκτική συναρμογή, 2η Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2015

Baker, S., The evolution of European Union environmental policy: from growth to sustainable development?, στο The politics of sustainable development Theory, Policy and Practice within the European Union, Routledge, 1997

Bakstrand K., Elgstrom O, The EU in climate change negotiations: From leader to ‘leadiator’, Journal of European Public Policy, May 2013

Bodansky, D., A Tale of Two Architectures The Once and Future U.N. Climate Change Regime, March 2011, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1773865>

Bodanski D., The legal character of Paris Agreement, Review of European, Comparative, and International Environmental Law, Forthcoming, March 2016, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2735252>

Bodansky, D., The Paris Climate Agreement: A new hope?, Draft, May 2016, American Journal of International Law, vol. 110 (Forthcoming), διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2773895>

Bull, H., Η Άναρχη Κοινωνία Μελέτη της Τάξης στην παγκόσμια κοινωνία, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2001

Delreux T., The EU as an actor in global environmental politics, Environmental Policy in the EU. Actors, institutions and processes, Edition: 3rd, Publisher: Routledge, Editors: Andrew Jordan, Camilla Adelle, 2012

Elgstrom O., The European Union as a Leader in International Multilateral Negotiations – A problematic Aspiration?, International Relations, Volume 21 (4), SAGE Publications 2007

Falkner, R., The European Union as a ‘Green Normative Power’? EU Leadership in International Biotechnology Regulation, Center for European Studies Working Paper Series #140, 2006

Groenleer M., Van Schaik L. G., United We Stand? The European Union’s International Actorness in the Cases of the International Criminal Court and the Kyoto Protocol Journal of Common Market Studies 45 (5) 2007

Grubb M., Gupta J. Leadership Theory and Methodology, στο Climate Change and European Leadership (eds. Gupta J., Grubb M., Kluwer Academic Publishers, 2000

Haas, P. M., Keohane, R.O., Levy, A. M., Improving Effectiveness of International Environmental Institutions, στο Institutions for the Earth Sources of Effective Environmental Protection, The MIT Press, Cambridge Massachussets, Lonodon England, 3rd printing, 1995

Hunter D., Implications of the Copenhagen Accord for Global Climate Governance, Sustainable Development Law & Policy, Volume 10 Issue 2, Winter 2010: Climate Law Reporter 2010

Jackson R. και Sorensen, G., στο Θεωρία και Μεθοδολογία διεθνών Σχέσεων Η σύγχρονη συζήτηση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006

Jordan A., Environmental Policy in the European Union: Actors, Institutions and Processes, (eds. Jordan A., Adelle C.) 3rd Edition, Earthscan from Routledge, 2013

Jung W., Loske, R., Issue Linkages to the Sustainability Agenda Potential for directional leadership, στο Grubb M., Gupta J., Climate Change and European Leadership, 2000

Keohane, R. O., Multilateralism: an agenda for research, International Journal December, 1990 vol. 45 no. 4, 731-764

Kilian B., Elgstrom O., Still a green Leader? The European Union’s role in international climate negotiations, Cooperation and Conflict 45 (3), 2010

Krasner, S. D, Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables, στο International Organization Volume 36 (2), 1982 Lenz, T., 'EU Normative Power and Regionalism: Ideational diffusion and its limits', στο Nikolaidis και Whitman (επιμ.), Αφιέρωμα: Normative Power Europe', Cooperation and Conflict

Linnér, B., Jacob, M. From Stockholm to Kyoto and beyond: A review of the globalization of global warming policy and North–South relations , in Globalizations 2(3):403-415 · December 2005

Manners, I., Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?, Journal of Common Market Studies, Volume 40 (2), 2002

Manners I., The normative ethics of the European Union, International Affairs, Volume 84 (1), 2008

Manners, I., The European Union's Normative Power: Critical Perspectives and Perspectives on the Critical, στο Normative Power Europe Empirical and Theoretical Perspectives, Palgrave Macmillan UK, 2011

Mintzer, I. M. και Leonard J. A., Visions of a Changing World, στο Negotiating Climate Change The Inside Story of the Rio Convention, ed. Irving M. Mintzer και J. A. Leonard, Cambridge University Press and Stockholm Environment Institute, 1994

Mitchell J.F. B., The 'Greenhouse' Effect and Climate Change, Reviews of Geophysics, 27, (1) February 1989

Oberthur, S., Where to go from Paris? The European Union in climate geopolitics, Global Affairs, 2016, DOI: 10.1080/23340460.2016.1166332, <http://dx.doi.org/10.1080/23340460.2016.1166332>

Oberthur S., The European Union's Performance in the International Climate Change Regime, Journal of European Integration, 33:6, 2011

Oberthur, S., Roche Kelly, C., EU Leadership in International Climate Policy: Achievements and Challenges, The International Spectator, Vol. 43, No. 3, September 2008, 35–50

Palmer, G., The Earth Summit: What went wrong at Rio, στο Washington University Law Review, Volume 70, Issue 4, 1992, http://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol70/iss4/1

Parker C., Karlsson C., The European Union as a global climate leader: confronting aspiration with evidence, Published online May 2016, doi:10.1007/s10784-016-9327-8

Parker C., Karlsson C., Climate Change and the European Union's Leadership Moment: An Inconvenient Truth, Journal of Common Market Studies Volume 48 (4)

Rajamani L., The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations, Journal of Environmental Law, 2016

Rummel, R., 'Speaking with One Voice – and Beyond', στο A. Pijpers (επιμ.), European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?, Dordrecht: Martinus Nijhof, 1988

Rosen A., The Wrong Solution at the Right Time: The Failure of the Kyoto Protocol on Climate Change, Politics & Policy, Volume 43, Issue 1, February 2015, DOI: 10.1111/polp.12105 <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1773865>

Sands P., European Community Environmental Law: The Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection, Yale Law Journal, Vol. 100, No. 8, June 1991, <http://www.jstor.org/stable/pdf/796901.pdf>

Savaresi A., The Paris Agreement: A New Beginning?, Research Paper Series No 2016/08 Journal of Energy & Natural Resources Law on 29/01/2015, available online: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02646811.2016.1133983>

Underdal, A., Leadership Theory: Rediscovering the art of Management, στο International Multilateral Negotiating: Approaches to the Management of Complexity, IASA / Jossey – Bass, San Francisco, 1997, pp. 178- 197, όπως παρατίθεται στο Grubb M., Gupta J. Leadership Theory and Methodology, στο Climate Change and European Leadership (eds. Gupta J., Grubb M., Kluwer Academic Publishers, 2000

Van Schaik L., Shunz S., Explaining EU Activism and Impact in Global Climate Politics: Is the Union a Norm- or Interest-Driven Actor?, Protocol Journal of Common Market Studies, 50 (1), 2012

Vogler J., The international politics of sustainable development, Handbook of Sustainable Development (ed. Atkinson, Dietz, Neumayer), Edward Elgar Publishing Limited, Massachusetts, 2008

Vogler J., The External Environmental Policy of the European Union 2003, Yearbook of International Co-operation on Environment and Development, 2003/04

Yamin, F., The Kyoto Protocol: Origins, Assessment and Future Challenges, Review of European Community & International Environmental Law, Volume 7, Issue 2, Version of Record online: 17 DEC 2002, στο <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9388.00138/pdf>

Zito, A. R., The European Union as an environmental leader in a global environment, Globalizations, Volume 2:3, 363-375, DOI: 10.1080/14747730500377156, 2005 (Published online, 2011)

Wight, M., International Theory The Three Traditions, Oxford: Clarendon Press, 1991, όπως παρατίθεται στο Jackson R. και Sorensen, G., Θεωρία και Μεθοδολογία διεθνών Σχέσεων Η σύγχρονη συζήτηση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 221-224

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ευρωπαϊκή Ένωση - europa.eu

Υπόθεση ERTA C-22/70, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61970CJ0022&from=EN> 20/11/2016

Πρόταση της Επιτροπής για την ενσωμάτωση του Περιβάλλοντος στις ευρωπαϊκές πολιτικές (Cardiff Process), διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l28075&from=EN> 20/11/2016

Στρατηγική για την ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l28166&from=EN> 20/11/2016

Κοινό Όραμα, Κοινή Δράση: Μια ισχυρότερη Ευρώπη: Παγκόσμια Στρατηγική για την ΚΕΠΠΑ', διαθέσιμο στο https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/about/eugs_review_web_4.pdf 20/11/2016

Ανακοίνωση Επιτροπής προς ΕΚ και Συμβούλιο - Το πρωτόκολλο του Παρισιού: ένα σχέδιο στρατηγικής για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής μετά το 2020 (2015), διαθέσιμο στο http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e27fdb4d-bdce-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0021.02/DOC_1&format=PDF 20/11/2016

Ομιλία του Επιτρόπου για την Κλιματική Αλλαγή και την Ενέργεια Miguel Arias Cañete (08/02/2016), διαθέσιμο στο http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-264_en.htm 20/11/2016

‘Κοινό Όραμα, Κοινή Δράση: Μια ισχυρότερη Ευρώπη’, Ιούνιος 2016, διαθέσιμο στο https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/about/eugs_review_web_4.pdf 20/11/2016

Διακήρυξη Schuman 1950, διαθέσιμο στο https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en 20/11/2016

Στρατηγική της Λισαβώνας (2000), διαθέσιμο στο http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm 20/11/2016

Αναθεώρηση της Στρατηγικής της ΕΕ για την Αειφόρο Ανάπτυξη, 2006, διαθέσιμο στο <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010917%202006%20INIT> 20/11/2016

Οδηγία 2009/28/ΕΕ για τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0028&from=EN> 20/11/2016

Ανακοίνωση της Επιτροπής για τη Στρατηγική ‘Ευρώπη 2020’, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/europe2020stocktaking_en.pdf, 20/11/2016

Πληροφορίες για το Πακέτο 2020 για το κλίμα και την ενέργεια, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/index_en.htm, 20/11/2016

Πληροφορίες για το Πρόγραμμα-Πλαίσιο για το Κλίμα και την Ενέργεια για το 2030, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030/index_en.htm, 20/11/2016

Πληροφορίες για το Πρόγραμμα Ανταλλαγής Εκπομπών Ρύπων της ΕΕ, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/clima/policies/ets/index_en.htm, 20/11/2016

Πληροφορίες για την πρωτοβουλία ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/index_en.htm, 20/11/2016

- OHE - www.un.org

Ορισμός στη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή – UNFCCC, διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> 20/11/2016

UN Conference on Environment and Development (1992) διαθέσιμο στο <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html> 20/11/2016

Διακήρυξη της Στοκχόλμης διαθέσιμο στο <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> 20/11/2016

Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> 20/11/2016

Συμφωνία της Κοπεγχάγης 2009, διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/107.pdf> 20/11/2016

Πρωτόκολλο του Κυότο, διαθέσιμο στο <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>
20/11/2016

Συμφωνία των Παρισίων, διαθέσιμο στο
https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english.pdf
df 20/11/2016

Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη: Το κοινό μας μέλλον, διαθέσιμο στο <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> 20/11/2016

Πλατφόρμα Συνεργασίας για την Παγκόσμια Κλιματική Αλλαγή, διαθέσιμο στο http://unfccc.int/files/paris_agreement/application/pdf/marrakech_partnership_for_global_climate_action.pdf 20/11/2016

Πληροφορίες για τη Διάσκεψη στο Μαρακές 2016, διαθέσιμο στο <http://unfccc.int/2860.php#auv> 20/11/2016

- NASA www.nasa.com

Παγκόσμια Κλιματική Αλλαγή και επιπτώσεις, διαθέσιμο στο <http://climate.nasa.gov/effects/>
20/11/2016

- Άρθρα

Harvey F., Paris climate change agreement: the world's greatest diplomatic success, The Guardian 14/12/1, Διαδικτυακή Έκδοση, διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/13/paris-climate-deal-cop-diplomacy-developing-united-nations> 20/11/2016

- Greshko, M., The Global Dangers of Trump's Climate Denial, 09/11/2016, National Geographic News, online έκδοση, διαθέσιμο στο <http://news.nationalgeographic.com/2016/11/president-trump-global-climate-change-denial-environment/> 20/11/2016